

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

УДК : 946.088.3

ІВАНИЦЬКА Ольга Павлівна

ФРАНКІСТСЬКА ІСПАНІЯ. 1939 — 1975 рр.

07.00.02 — **всесвітня історія**

07.00.06 — **історіографія,
джерелознавство та
спеціальні історичні
дисципліни**

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук**

Київ — 1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Вінницькому державному педагогічному інституті

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Таран Лідія Валентинівна
/Київський інститут "Слов'янський університет"/

доктор історичних наук, зав.відділом
Європи й Америки

Камінський Євген Євгенович
/Інститут світової економіки та
міжнародних відносин НАН України/

доктор історичних наук, професор

Щербак Микола Григорович
/Київський університет ім. Т. Шевченка, кафедра
архівознавства та спеціальних галузей історичної
науки/

Провідна установа — Чернівецький державний університет
ім. Ю.Федьковича, кафедра всесвітньої історії
та політології.

Захист відбудеться 27 серпня 1998 р.

о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.50.17.01 для
захисту дисертацій в Інституті історії України Національної академії
наук України /252001, Київ, вул Грушевського, 4/

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту історії
України Національної академії наук України /252001, Київ, вул.
Грушевського, 4/

Автореферат розісланий 27 грудня 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради
доктор історичних наук Шип Н.А.Шип

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00739378 (.)

AB 39.245

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Чимало чинників — соціально-економічних, культурних мають підтвердити повноцінне державно-національне буття українського народу. Серед них чільне місце належить розвитку історичної науки, яка є найвагомішим засобом збереження історичної пам'яті народу, його самоідентифікації, вирізнення себе з-поміж інших етносів, усвідомлення своєї ролі та місця у всесвітньому історичному процесі. Роки радянського тоталітаризму позначилися катастрофічно на українській історіографії. Щонайтрагічніше — знищено цілу генерацію фахівців, перервано зв'язок поколінь та втрачено традиції.

В умовах незалежної Української держави, формування демократичного цивілізованого суспільства виникла можливість відновлення й продовження традицій національної історіографії. Це диктується насамперед потребами самої історичної науки, а також реальними вимогами нинішнього суспільного життя. Нині варто говорити про своєрідний ренесанс інтересу до історії в Україні, зумовлений рядом об'єктивних та суб'єктивних обставин. Закономірно, що широкий науковий та читацький інтерес зосереджений передовсім довкола проблем вітчизняної історії. Цьому активно сприяють відповідні наукові установи, чимало новостворених часописів. Водночас доводиться констатувати, що українська історіографія зарубіжних країн не посідає належного їй місця. Це підтверджує відсутність фахового часопису та державної академічної установи, яка б взяла на себе функції організації та координації роботи в цій важливій царині історичної науки. Та дефіца наукових розробок з проблем всесвітньої історії, що час від часу з'являються в Україні, є передовсім результатом ентузіазму та подвижництва самих науковців. Безсумнівно, організаційні аспекти розвою української історіографії зарубіжних країн врешті-решт будуть розв'язані, бо інакше марними будуть наші сподівання на її повноцінність та належність до світової історіографії.

З-поміж провідних напрямків історичних досліджень, що були вилучені з поля зору українських істориків, вкажемо на іспаністику. Дана галузь історіографії була монополізована радянським центром, тут існували установи, відділи, школи, провідні фахівці, що здійснили репрезентативну фактологічну роботу в царині вивчення історії Іспанії новітнього часу і, зокрема, періоду, що припадає на 1939 — 1975 рр. і який отримав назву франкістського. Ця обставина, тобто відсутність національної іспаністики новітнього часу, та наш професійний і просто людський інтерес до історії цієї унікальної країни — Іспанії — спричинилися до вибору теми дисертаційного дослідження. Нам здається цілком логічним й правомірним розпочати відродження української іспаністики у сучасних історичних умовах з аналізу радянської, російської¹ та іспанської історіографій проблем франкізму, з оцінок їх здобутків. Висловимо ще

¹) Під терміном "радянська" слід розуміти літературу, видруковану у колишньому СРСР до 1990 року, відповідно "російська" — у Російській Федерації з 1990 року.

одне міркування в цьому контексті. Відомо, що історія, як і будь-яка інша наука, є самодостатньою і не потребує заангажованості під окремі політичні події та особи, розвивається вона за внутрішніми законами та логікою. Та все ж сповідувати тезу про абсолютну абстрагованість історичної науки від існуючих реалій, від того, що вона повинна давати відповіді на потреби часу, не слід. В цьому сенсі практику функціонування авторитарного режиму в Іспанії і особливо специфіку визрівання умов для його переходу до демократії певною мірою можна розцінювати як різновид історичного досвіду, корисного для сучасних державотворчих процесів в Україні.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Процес деідеологізації історичної науки, який почався у кінці 80-х — на початку 90-х років, створив принципово нову історіографічну ситуацію. Задля поступу історії як науки є доконечним переосмислення радянської науково-теоретичної спадщини. На Всеукраїнській конференції “Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи” /Харків, 1995/ наголошувалось на тому, що історична наука, сформована в радянську добу, переживає глибоку кризу. Найбільше це стосується теорії історичного пізнання. Монополія марксистсько-ленінської методології завела історичну науку у безвихідь. Лише класовий аналіз історичного минулого збіднював її спрощував його, бо ж відомо, що реальні історичні процеси протікають набагато складніше, ніж ми собі уявляли. Для того, щоб здійснити прорив в історичній науці, необхідно, перш за все, знайти принципово нові підходи для оцінки минулого, критично осмислити весь досвід вітчизняної та зарубіжної науки. У той же час треба уникнути того, щоб пошук об'єктивної істини не підмінявся новим міфотворенням.

До найважливіших і найнагальніших теоретико-методологічних проблем слід віднести уточнення категорій і термінів історичної науки, вдосконалення методики порівняльно-історичних досліджень відповідно до сучасного світобачення. Принагідно зауважимо, що науково-довідкова література, яка відповідає сучасним вимогам, в Україні лише зароджується, а це зумовлює серйозні труднощі для дослідників.

Між тим накреслюється відрадна тенденція, характерна для американської політологічної традиції порівняльно-історичного дослідження категоріального апарату. Це, перш за все, спільна робота російських та французьких соціологів (50/50. Опыт словаря нового мышления. -М.-1989), стаття українського політолога В.Якушика (Віче, 1995, №9) та російського історика Д.А.Фадєєва (Политические исследования, 1992, № 1-2).

Тема нашого дослідження вимагає чіткого з'ясування суті термінів **тоталітаризм** та **авторитаризм**, створення їх теоретичних моделей, які б відповідали нинішньому рівню історичної науки, і, нарешті, послідовного розмежування відмінностей між тоталітарними порядками та авторитарними. Зауважимо, що терміни “тоталітаризм” та “авторитаризм” увійшли в активний фонд сучасної громадсько-політичної та побутової лексики, щоправда, найчастіше в значенні слів-синонімів та без розуміння їх точного змісту.

Наш історіографічний аналіз тоталітарно-авторитарної проблематики робитиметься не на порожньому місці, оскільки вчені розробляють її уже давно, вона вкрай складна і є об'єктом активного дебатовання. Разом з тим створення теоретичних моделей тоталітаризму та авторитаризму має, по-перше, принципове методологічне значення для історичної науки, по-друге, конкретне практичне значення, оскільки створюється можливість уникнення вульгарно-політичного підходу в оцінці цих феноменів та застосування при їх аналізі принципів об'єктивного пошуку.

Витоки теорії тоталітаризму на Заході, його концептуальна розробка мають довготривалу історію. Термін “тоталітаризм” (від лат. totus — весь, цілий, повний) — один з найсуперечливіших у науці. Вперше в політичний лексикон його ввів італійський філософ Д.Джентіле, який вважав, що пріоритетна роль держави у суспільстві полягає в тому, щоб втілити в життя національне призначення, і оскільки, міркував він, держава покликана реалізувати долю нації, то їй повинна мати необмежену владу і бути всеосяжною, тобто тоталітарною. Згодом Б.Муссоліні запозичив це слово і проголосив своєю метою створення “тоталітарної держави”. Пізніше в Німеччині нацистські правознавці в поняття “тоталітарна держава” вкладали тільки позитивний зміст.

Але за межами ідеології італійського фашизму і німецького націонал-соціалізму слова “тоталітарний”, “тоталітаризм” мали в основному негативне значення. Згодом вони стали термінами політологічних наукових розробок.

Першими, хто в Європі зініціював цілісні підходи до вивчення феномену тоталітаризму, були німецький філософ Макс Вебер (1864-1920); російський — М.О.Бердяєв (1874-1948), італійський філософ, історик, теоретик комуністичного руху, практикуючий комуніст А.Грамші (1891-1937)¹.

М.О.Бердяєв підтримував веберівську тезу про те, що “рух до соціалізму є світовим явищем” і що нове суспільство можливе через перехідні стадії. Таку перехідну стадію він називав “державним капіталізмом”, при якому відбувається “абсолютизація держави”. Як альтернативу тоталітаризмові М.О.Бердяєв пропонував “відроджене” і “творче” християнство, яке буде в змозі “захистити людину” від “поневолення її старими космічними” і “новими технічними силами”.

Не дивно, враховуючи італійську реальність 20-х років ХХ ст., що А.Грамші переймався теорією та практикою тоталітаризму. Він не сумнівався в тому, що “період диктатури...характеризує початок усього нового типу держави”. Даний термін А.Грамші застосовував для ідентифікації особливого типу влади. Розглядаючи умови його виникнення, А. Грамші писав: “... Там, де встановлюються тоталітарні режими, традиційна функція верховної влади привласнюється насправді

¹ Вебер Макс. Избранные произведения.-М.-1990; Бердяев Н.А. История и смысл русского коммунизма.-М.-1990; Бердяев Н.А. Русская идея. О России и русской философской культуре.-М.-1990; Грамши А. Формирование человека.-М.-1983; Грамши А. Избранные произведения. В трех томах. Т.3. Тюремные тетради.-М.-1959.

відповідною партією, яка є тоталітарною через те, що виконує цю функцію". В такому випадку, розмірковував італійський філософ, тоталітарна партія: "не виконує більше чисто політичних функцій — вона виконує... тільки технічні, пропагандистські і поліцейські функції, а також функції морального та культурного впливу"¹. Маємо вичерпну характеристику ролі партії, її монопольного становища, узурпації нею усіх форм влади в тоталітарному суспільному організмі, що є, на нашу думку, визначальним.

У колишньому ДРСР Концепція тоталітаризму була вилучена не тільки з науково-дослідницької практики, але і з побутових історичних уявлень. Причина зрозуміла, адже навіть поверхове співставлення прикмет тоталітаризму з радянською дійсністю переконувало в ідентичності цих явищ. Натомість в радянській марксистсько-ленінській та зарубіжній комуністичній літературі набула монопольного поширення концепція фашизму, яка ґрунтувалася на класово-зорієнтованій комінтернівській дефініції: "Фашизм /при владі/ — відкрита терористична диктатура найбільш реакційних, найбільш агресивних і найбільш шовіністичних елементів фінансового капіталу"². Дане визначення строго детерміноване, до того ж ігнорує міжкласову масову і соціальну базу фашизму. Зауважимо, що дана інтерпретація фашизму /тоталітаризму/ зустрічається в ряді робіт і нині.

На Заході ж продовжувались наукові пошуки сутності та системоутворюючих тоталітарного феномену. З'явився ряд фундаментальних робіт. Серед них ґрунтовні монографії Х.Арендт, К.Фрідріха та З.Бжезинського, Р.Арона, праці інших дослідників, які ввійшли до класичної немарксистської соціології та політології.³ Ханна Арендт терміном "тоталітаризм" вперше об'єднала прямо протилежні, як здавалось радянським дослідникам, системи — фашизм і сталінізм. На думку дослідниці, тоталітарні режими спричиняються двома обставинами: по-перше, наявністю у суспільстві аморфної соціальної структури, по-друге, — "тоталітарного вождя". Х.Арендт виявила найістотніше в тоталітаризмі — за допомогою ідеологічної конструкції та відповідних заходів, передусім масового терору, цілком перебудувати суспільство, здійснити "фабрикацію людства".

К.Фрідріх та З.Бжезинський, за їх власним висловлюванням, прагнули сконструювати "загальну модель тоталітаризму як нової форми державного управління" і дали визначення тоталітаризму на основі критеріїв, котрі згодом дістали назву "тоталітарного синдрому" /Див.: Іваницька О.П. Теоретичні проблеми тоталітаризму та авторитаризму у світі історичних досліджень. /Матеріали до спецкурсу "Франкістська Іспанія. 1939-1975 рр."/Вінниця, 1997.-с.19-20/. Автори визначили загальні риси тоталітаризму, що стали хрестоматійними.

Грамши А. Формирование человека.-М.-1983-с.187; Грамши А. Избранные произведения. В трех томах. Т.3. Тюремные тетради.-М.-1959.-с.134-136.

Седьмой конгресс Коммунистического интернационала и борьба против фашизма и войны. Сборник документов.-М.-1975.-с.71-75,121.

Арендт Х. Происхождение тоталитаризма. Временный союз черни и элиты //Иностранная литература.-1990.-№4; Фридрих К., Бжезинский З. Тоталитарная диктатура и демократия.-М.-1992; Арон Р. Демократия и тоталитаризм.-М.-1993.

При цьому вони лише периферійно торкалися характеристик окремих типів тоталітаризму.

Варто погодитися з московським дослідником Ю. І. Грицьким, котрий вважає, що по-справжньому сутєвими в тоталітарному синдромі заданих учених є перший критерій, який стосується офіційної ідеології, що проголошує побудову нового суспільства, в тому числі і насильницькими методами, та другий, що постулює наявність єдиної масової партії, яка прибирає державні функції /Грицький Ю.І. Концепция тоталитаризма: уроки многочисленных дискуссий на Западе/ /История СССР.-1990.-№6; Його ж. Снова о тоталитаризме./ /Отечественная история.-1993.-№1/.

Новітня актуалізація даної проблематики спричинена розпадом СРСР, світової соціалістичної системи та пошуками постсоціалістичними державами нових моделей суспільного розвитку й оптимальних варіантів переходу до демократії. Інтенсивно працюють у цьому напрямі вчені Росії. Тут опубліковано ряд колективних досліджень, статей, проведено "круглі столи".¹ Наукові розвідки ведуться навколо проблеми ідентифікації радянського режиму.

Підсумовуючи цей екскурс, зауважимо, що більшість зарубіжних, зокрема, російських науковців схильні розрізняти принаймні два типи моделей даної категорії: умовно кажучи, лівого, "марксистсько-ленінського", і правого, або фашистського. Такий погляд найбільш поширений.

Все ж питання реального змісту та системоутворюючих характеристик тоталітаризму залишаються актуальними. На нашу думку, традиційна схема тоталітаризму дуже жорстка і детермінована, більш плідним був би підхід до тоталітаризму як до процесу; в тоталітарному феномені варто виділити його сутнісні риси і похідні від них. Глибинна сутність цього феномену полягає в тому, що він проголошує цілковиту руйнацію старого суспільства і побудову на його уламках абсолютно нового ладу у відповідності зі штучно сконструйованими ідеологічними моделями. При тоталітаризмі має місце редукція дуже складної багатоманітності реальної дійсності до єдиного знаменника, яка руйнує всі непотрібні їй інститути, організації, цінності, ідейно-політичні течії, релігію тощо. Це, гадаємо, основоположний момент у тоталітарній системі. В запропоновану схему повністю вкладаються і радянський, і гітлерівський режими, з істотними застереженнями фашистська Італія і зовсім не сумісна з нею франкістська Іспанія.

Таким чином, теоретична модель тоталітарного режиму постає в таких сутнісних параметрах: 1/ наявність масової добре ієрархічно організованої партії, яка генерує нову ідеологію, що ставить за мету тотальну перебудову суспільства; 2/ монополізація всіх форм державної влади цією партією,

¹ Тоталитаризм как исторический феномен.- М.-1989; Сумбалян Ю.Г. Тоталитаризм как категория политической социологии // Социологические исследования.-1994.-№1; Миллер А.И. Тоталитаризм как процесс // Преподавание истории в школе.-1991.-№4; Гаджиев К.С. Тоталитаризм как феномен XX века // Вопросы философии.-1992.-№2; Авторитаризм и демократия // Латинская Америка.- 1992.-№1.

а самої партії — одним лідером. Всі інші складові тоталітаризму — політичний та фізичний терор, контрольовані засоби пропаганди, економіка, армія — є похідними, тобто засобами досягнення мети. Воїни можуть модифікуватися, мати ту чи іншу конкретику, масштаби та глибину.

Якщо ідентифікацію тоталітаризму опрацьовано досить широко і різноманітно, то з концепцією авторитаризму, з його системотвірними прикметами справа стоїть набагато складніше. В науковій літературі ці категорії здебільшого підмінялись або ототожнювались як абсолютно ідентичні.

Непересічний інтерес складають для нас роздуми А.Грамші про авторитаризм, хоча автор не вживав даного терміну і поіменовував його як “цезаризм”. Викликає захоплення грамшівський аналіз, вирізнення ним найсуттєвіших нюансів — тонкощів “цезаризму” /авторитаризму/, його природи, особливостей, умов встановлення. “Цезаризм”, за А.Грамші, є віддзеркаленням такої ситуації, коли протиборствуючі між собою сили перебувають в стані катастрофічної рівноваги..., при якій продовження боротьби може мати лише один наслідок — взаємне знищення сил, що борються. Виходом з даної ситуації може бути “цезаризм”, який, на думку італійського мислителя, приймає форму “арбітражу” при посередництві званої особистості. /Див.: Грамши А. Избранные произведения. В трех томах. Т.3. Тюремные тетради.- М.-1959.-с.185-187/.

В ідентифікації “цезаризму” і тоталітаризму, які знаходимо в “Тюремних зошитах”, існує багато спільного. Разом з тим, за логікою А.Грамші, “цезаристські” та тоталітарні режими — далеко не одне і те ж саме. Перші, як правило, виникають в період виснаження чи небезпечного протистояння протиборствуючих сил /“катастрофічна рівновага”/ і виконують відповідні модернізаційні функції. Другі /тоталітарні/ пов’язані з досягненням новою соціальною групою апогею свого панування, що супроводжується усталенням і навіть окостенінням створеної нею політичної системи. “Цезаризм”, на думку А.Грамші, може бути прогресивним, коли “дарма що з допомогою певних компромісів та умов” — допомагає прогресивній силі. А в “сучасних історико-політичних рухах” феномени “цезаризму” можуть стати, вказується в “Тюремних зошитах”, перепорою для утвердження відвертих реакційних форм. /Грамши А. Избранные произведения, т. 3, с. 190/.

Найсуттєвішою прикметою в справі розмежування “цезаристських” та тоталітарних режимів має слугувати, за А.Грамші, роль пануючої партії /чи квазі-партії/ в захисті “усталеного порядку речей”: “...якщо партія є прогресивною, вона виконує цю функцію “демократично” /в розумінні демократичного централізму/, якщо партія є регресивною, вона виконує цю функцію “бюрократично” /в розумінні бюрократичного централізму/. В останньому випадку партія репрезентує собою нерозмірковуючого виконавця, вона є /в технічному відношенні/ поліцейською організацією, і її назва — “політична партія” є просто метафорою, що несіть міфологічний характер. /Грамши А. Избранные произведения, т.3, с.142-143; 186-190/.

Отже, А.Грамші чітко розмежував тоталітарні та авторитарні / "цезаристські" / режими. Серед факторів, що спричиняють авторитарні порядки, італійський філософ зазначав такі: непримиренне, загрозливе для нації протистояння соціальних сил / в іспанському випадку громадянська війна — О.І./, наявність корпоративної організації чи "героїчної особистості", які здатні на колективні дії з метою стабілізації суспільного життя на традиційних засадах. Однією з найсуттєвіших прикмет тоталітаризму й авторитаризму є, як вважає А.Грамші, наявність в першому випадку "бюрократичної партії", в другому — "квазі-партії". В умовах, коли суспільству загрожує встановлення відкритого реакційного режиму, авторитаризм відіграє прогресивну роль і слугує підґрунтям подальшої суспільної демократичної модернізації. Разом з тим А.Грамші вказував на можливість переростання авторитарної системи в тоталітарну.

Лише у 90-і роки активізувалося концептуальне опрацювання авторитаризму, його сутності та системотвірних прикмет. З'явилися перші теоретичні розробки авторитаризму в Україні.

Не можна не погодитися з українським політологом В.Якушиком у тому, що оцінка авторитаризму як тільки негативного явища є необґрунтованою. В.Якушик розрізняє три види авторитаризму: 1/ реформаційний, 2/стабілізаційний, 3/ винятково деструктивний / Якушик В. Різновиди політичних режимів // Віче.-1995.-№9.-с.129-133/. На наш погляд, в умовах соціальної кризи при відповідній економічній недорозвинутості країни авторитарна влада може стати запорукою стабільності такого суспільства. Іспанський досвід підтверджує це.

Український вчений Г.І.Чернявський вважає, що авторитаризм — це обов'язковий елемент тоталітарного суспільства, але він може існувати і поза тоталітарною системою. Якщо тоталітаризм — макро, розмірковує він, то авторитаризм — мікросистема; тоталітаризм пронизує все суспільство, авторитаризм поширюється тільки на його владні структури. Г.І.Чернявський пропонує власне визначення авторитаризму як антидемократичної системи політичної влади однієї особи або групи, що діють на основі відповідного законодавства або ігноруючи існуючі закони /Чернявський Г.И. Большевизм и национал-социализм: сравнительный анализ двух форм тоталитаризма. Учебное пособие.-Харьков.-1993/.

Російські дослідники внесли істотні доповнення в загальнонаукову теорію авторитаризму, підкресливши, що за авторитарної системи існують відповідні елементи демократії: вибори, парламентська боротьба, обмежена опозиція, при цьому "сильна рука" не допускає лише відкритого двобою різних політичних сил і створює умови для гармонізації інтересів та здійснення демократичних реформ. Нам здається досить продуктивною методика порівняльного аналізу прикметних ознак авторитаризму та тоталітаризму, що її запропонував Д.А.Фадєєв, досліджуючи закономірності трансформації радянського режиму на терені Російської Федерації /Фадєєв Д.А. От авторитаризма к демократии: закономерности переходного периода // Политические исследования.-1992.-№1-2.-с.117-

123/. На його думку, перехід від авторитаризму до демократії потребує перш за все модифікації політичної системи, а від тоталітаризму — заміни як політичної системи, так і соціально-політичного ладу. Підтвердження останнього спостерігаємо в Україні.

Своєрідним підсумком роботи українських науковців у царині тоталітарно-авторитарної проблематики стала публікація 2-томного збірника матеріалів міжнародної наукової конференції “Тоталітаризм й анти тоталітарні рухи в Болгарії, СРСР та інших країнах Східної Європи. 20-80-і роки ХХ ст.” /Харків, 1994-1995/. Перш за все автори наполягають на принципових відмінностях між тоталітарними і авторитарними системами та вказують на цілий ряд прикметоутворюючих авторитаризму. Серед інших: відсутність чітко розробленої ідеології, неоднорідність соціальної опори, наявність якщо не харизматичного, але лідера, що користується авторитетом усіх груп і стежить за дотриманням балансу інтересів цих груп, існування “обмеженого плюралізму”, орієнтація на пріоритет особи та приватної власності, проведення централізованої та ринкової економіки, застосування репресивних заходів до тих, хто виступає проти режиму. На думку дослідників, авторитаризм опирається на діюче законодавство, його розвиток неминуче веде до поліпшення матеріального добробуту більшості громадян, він допускає опозицію, якщо вона не має на меті насильницьку зміну існуючого режиму. Саме вказані обставини, стверджують дослідники, обумовлюють еволюційний, ненасильницький перехід авторитаризму в демократію. Нарешті, досліджуючи конкретику української демократизації, вони дійшли висновку в тому сенсі, що авторитаризм є закономірним та історично обумовленим проміжним етапом при заміні тоталітарної системи на демократичну. /Заздравнов А.П., Киселев Е.Л. Эволюция тоталитаризма и авторитаризма: сравнительный анализ// Тоталитаризм и анти тоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы /20-80-е годы ХХ века/ В двух томах. Том 1.-Харьков.-1994.-с.70-78/.

Резюмуючи нашу розвідку в проблематику авторитаризму, підкреслимо, що авторитарна система може бути ініційована в тих суспільствах, що опинилися в стані соціального розламу, які запізнилися з капіталістичною модернізацією, де переважають традиційні докапіталістичні соціальні структури, які є слабо структуровані в політичному сенсі; в суспільствах з давніми та стійкими традиціями церкви та її переважаючим впливом у національно-духовній сфері суспільного життя.

Як і в першому випадку з теоретичною моделлю тоталітаризму, спробуємо виділити найсуттєвіші риси авторитаризму: 1/ наявність лідера, який користується авторитетом серед усіх представників правлячого блоку та більшості громадян, стежить за дотриманням балансу інтересів провідних соціальних груп; 2/ відсутність чітко розробленої ідеології, що закликає до тотальної перебудови суспільства, а натомість орієнтація на традиційні національні ідейні та моральні цінності; 3/ відсутність єдиної добре організованої партії, що узурпує всю державну владу; 4/ опора авторитарної влади на традиційні соціальні групи та структури;

5/ наявність "обмеженого плюралізму"; 6/ перебирання авторитарною владою частково законодавчих функцій та застосування репресій проти тих, хто прагне підірвати стабільність режиму; 7/частки контрольована і досить ефективна ринкова економіка.

Пропонована схема авторитарного режиму слугуватиме ключем до розв'язання завдань, поставлених у даному дослідженні.

Наукова іспаністика у колишньому СРСР зародилася в 30-х роках. Історична література про франкізм значна, і кількість її зростає у зв'язку з інтересом до унікального іспанського варіанту демократизації. Серед представників радянської та російської іспаністики слід виділити праці академіка І.М.Майського, С.П.Пожарської, Х.Вісенса, Х.Гарсія, Л.В.Пономарьової, А.В.Авілової, Я.С.Веденяпіна, С.М.Хенкіна, Г.М.Понеделко, В.В.Кулешової, Т.М.Баранової, Л.І.Лук'янової, М.Т.Мещерякова, О.А.Сагомояна та інших.¹ Кожен із них вніс вагому частку в розробку окремих проблем франкістської Іспанії, її соціально-економічного та політичного розвитку. Завдяки їм молода українська іспаністика дістала опору на серйозну фактологічну базу.

С.П.Пожарській, професору, доктору історичних наук, належить провідне місце у розві іспаністики як у колишньому СРСР, так і нині у Росії. Коло її наукових інтересів і науковий доробок розлогі. Це проблеми зовнішньополітичної діяльності франкістського режиму, його політичних та економічних засад, генезису, ролі та місця фаланги в іспанському суспільстві і, нарешті, створення політичного портрета та життєпису Ф.Франко.²

Специфіку розвитку франкістської держави у 1939 - 1975 роках допомагає зрозуміти знайомство з дослідженнями іспанських науковців. Праці сучасних іспанських дослідників В.Альби, Амандо де Мігеля, С.Вілара, Р. де ла Сієрви, Х.М.Гарсія Ескудеро, М. Васкеса Монталбана, Х.Гомеса Туселя, С.Собрекеса Відалья, Р.Менендеса Підала, Р. Тамамеса,

¹ Майский И.М. Испания.1808-1917. Исторический очерк.-М.-1957; Висенс Хуан. Записки по истории франкистского режима. //Проблемы испанской истории.1979.-М.-1979; Гарсия Хосе. Испания XX века.-М.-1967; Испания. 1918-1972 гг. Исторический очерк.-1975; Пономарева Л.В. Испанский католицизм XX века.-М.-1989; Авилло А.В., Веденяпин Я.С. Экономика Испании.-М.-1978; Хенкин С.М.Испания после диктатуры / социально-политические проблемы перехода к демократии / .-М.-1993; Понеделко Г.Н. Государство в экономике Испании: взгляд в прошлое и современность.-М.-1991; Кулешова В.В. Проблемы Испании в политической публицистике Рамиро де Маэстро 1896-1936 гг. Из истории испанской консервативной общественно-политической мысли. //Проблемы испанской истории.1979.-М.-1979; Мещеряков М.Т. Испания в огне.-М.-1971; Баранова Т.Н., Лукьянова Л.И. Испания: истоки и современные тенденции оппозиционного движения.-М.-1977; Сагомоян А.А. Партизанская борьба в Испании в 1940-е годы. Новые архивные материалы. // Новая и новейшая история.-1966.-№1.-с.230-234.

² Пожарская С.П. Тайная дипломатия Мадрида / внешняя политика Испании в годы второй мировой войны /.-1971; Ї ж. От 18 июля 1936 — долгий путь.-М.-1977; Ї ж. Франкизм как испанская разновидность фашистской государственности. //Фашизм и антидемократические режимы в Европе.-М.-1981.-с.47-63; Ї ж. Испания и США: Внешняя политика и общество. 1936-1976.-М.-1982; Ї ж. Генералиссимус Франко и его время. //Новая и новейшая история-1990.-№ 6.-с. 164-185; Ї ж. Думал ли Франко о будущем? // Проблемы испанской истории. 1992.-М.-1992.-с.5-15; Ї ж. Фашистская Фаланга в Испании. // Новая и новейшая история.- 1972.- №5.-с.103-115; 1973.-№ 1.-с.120-134.

Д.Руїса, Естебана де Хорхе, Л.Лопеса Гуерри та інших — репрезентують палітру різних ідеологічних поглядів /від відвертих симпатиків франкізму і консерваторів до комуністів/.

Проте існує серйозна лакуна у науковій розробці франкізму: відсутні історіографічні дослідження, які узагальнили б та систематизували здобутки науки про франкізм, його теоретико- методологічні аспекти, типологію, ідеологічні засади, господарську та соціальну політику. Сучасна іспаністика з відомих причин вступає в новий етап свого справді об'єктивного розвитку, йдеться про підсумки й уточнення вже досягнутого. Дане дослідження і є першою спробою такого роду у вітчизняній історіографії.

Хронологічні межі дослідження та наукова проблематика внутрішньої періодизації історії франкістської Іспанії. Франкістський режим Іспанії датується 1939 — 1975 роками, тобто роком перемоги консервативних сил, очолюваних Ф.Франко, над республіканськими в ході громадянського протистояння та роком смерті фундатора іспанської авторитарної системи.

Важлива проблема, яка потребує розв'язання, стосується внутрішньої періодизації майже 40-річної історії франкістської держави. Факту еволюції франкізму, його специфічної матеріалізації та трансформації на різних етапах існування сьогодні ніхто не заперечує. Проте в радянській науці цю еволюцію та її періодизацію розглядали виключно як свідчення саморуйнації франкізму, його неспроможності, занепаду та краху. Стовідсотково можна стверджувати, що визначені істориками-марксистами періоди в історії франкізму носять штучний характер і мають політичне підґрунтя.

Вперше наукову періодизацію історії франкістської Іспанії, а не ідеологічну схему, запропонувала у радянській іспаністиці російський історик Л.В.Пономарьова (История фашизма в Западной Европе. - М.-1978. - с.468-469). Це результат її аналізу еволюції франкізму. Перший період, за Л.В.Пономарьовою, обіймає 1939-1950 рр. і включає в себе післявоєнну відбудову іспанської економіки, режимові були притаманні всі риси держави фашистського типу; другий період складається з п'ятдесяти років (1951-1959), коли режим відійшов від автаркії та міжнародної ізоляції, приступив до індустріалізації та подолання відсталості; третій і останній обіймає 60-70-і роки, під час яких здійснювався перехід від державного тоталітаризму до авторитарного, диктаторського режиму, держава відмовилась від автаркії, лібералізувала

Alba V. Historia de la resistencia antifranquista (1936 - 1975). - Barcelona.-1978; Мигель А. де. 40 миллионов испанцев 40 лет спустя. М.-1985; Cierva R. de la, Vilar S. Pro y contra Franco.- Barcelona.- 1985; Garsia Escudero, Jose Maria. Historia politica de las dos Espanas. Tomo 3-4.- Madrid.-1976; Montalban Manuel Vazquez. Los demonios familiares de Franco.-Barcelona.-1987; Tusell Gomez X. La oposicion democratica al franquismo. 1939 - 1962.- Barcelona.-1977; Sobreques Vidal Santiago. Hispania: Historia politica y cultural de Espana.- Barcelona.- 1979; Menendez Pidal Ramon. Los espanoles en la historia.- Madrid.- 1982; Тамамес Р. Финансовая олигархия в Испании. - М.-1981; Тамамес R. La Republica: La era de Franco.- Madrid.- 1976; Ruiz David.La dictatura franquista. 1939-1975.-Oviedo.-1978; Esteban Jorge de y Guerra Luis Lopez. Las crisis del Estado franquista.- Barcelona.-1977; Historia de Espana y America. Tomo 5.- Barcelona.- 1961.

економіку, формувалося громадянське суспільство. Дослідниця чітко визначила специфіку кожного етапу, більше того, зауважила, що саме в рамках франкізму йшло становлення майбутнього демократичного ладу в Іспанії.

Серйозний прорив у досить складну проблему періодизації історії франкізму здійснено у 90-і роки. Російський історик С.М.Хенкін запропонував періодизацію післявоєнної історії Іспанії, виділивши в ній "пом'якшені" типи політичного управління, що поперемінно змінювалися: перший — тоталітарно-авторитарний, припадає на 1939 — кінець 50-х рр., та другий — з кінця 50-х по 1975 рік, названий чисто авторитарним режимом (Хенкін С.М. Испания после диктатуры /социально-политические проблемы перехода к демократии/ -М.-1993.-с.6). Така періодизація не викликає заперечень, а щодо типології франкізму, то її можна прийняти як відправну — з деякими уточненнями.

Проблема періодизації іспанської історії в епоху франкізму розроблялася і продовжує бути в центрі уваги іспанських дослідників. Щоправда, іспанська історіографія, навіть марксистської направленості, позбавлена відкритого ідеологічного спрямування. Досить органічними є, на нашу думку, періодизації франкістської історії, дані істориком-марксистом С.Віларом (Vilar S. Sobre el franquismo y contra Franco.- Barcelona.-1985- р.23-107) та Д.Руїсом, який відкидає будь-яку власну політичну заангажованість (Ruis D. La dictadura franquista /1939 - 1975/-Oviedo. -1978-р.15-16). За Д.Руїсом, з 1939 по 1953 рік в Іспанії утвердився новий економічний порядок з автарктичними методами; 1953-1959 рр. — перехідний період між автаркією та стабілізацією; 1960 - 1973 рр. — період економічного піднесення; з 1973 до 1975 р. — року смерті Ф.Франко — час занепаду франкізму. Іспанський вчений досить аутентично розрізняє етапи економічної політики в іспанському суспільстві доби Ф.Франко, окрім останнього, вирваного із загального контексту, оскільки впродовж усіх періодів політична еволюція і економічна стратегія та практика взаємообумовлювали одна одну і діалектично трансформувались.

Авторський колектив "Історії Іспанії й Америки" (Барселона, 1961), розв'язуючи проблему періодизації економічної політики іспанської держави впродовж першої половини ХХ ст., виділяє 1939 - 1959 роки в окремий період. На думку іспанських дослідників, в ці роки франкістська держава переборола наслідки громадянської війни і започаткувала реконструкцію економіки під егідою автаркії та дирижизму. Вони стверджують цілком справедливо, що політика економічного націоналізму та індустріалізації продемонструвала значні зрушення та результати, які підготували іспанську економіку до нового етапу — етапу інтеграції в європейські структури та перебирання західноєвропейської економічної моделі, що забезпечило економічне процвітання (Historia de Espana y America. Tomo 5.-Barcelona.- 1961.-р.306-307).

Оригінальний підхід у розв'язанні проблеми періодизації франкізму здійснив іспанський вчений Амандо де Мігель. Цей підхід не викликає заперечень. На думку дослідника, кожне десятиріччя в історії франкістської держави характеризується своєрідними політично панорамою, ритмом і пульсом іспанського суспільного життя; відповідно

до цього автор виділяє чотири окремих періоди (по 10 років кожен), визначає їх загальні економічні та політичні прикмети. Так, в економічному плані 1936 - 1946 та 1946 - 1955 роки автор поіменовує як руїна та розвиток; 1955 - 1965 та 1966 - 1975 роки — як відбудова, індустріалізація та виникнення “суспільства споживання”. Відповідно загальнополітична характеристика перших двадцяти років є як автаркія військових в союзі з “фалангістами”, наступні двадцять років автор характеризує як “технократичний і апаратний десарролізм /розвиток/” (Мигель А. де. 40 миллионов испанцев 40 лет спустя.-М.-1985.-с.25-26)..

В узагальненому вигляді іспанська історіографія останніх літ розрізняє у франкістській історії два етапи, істотно відмінні один від одного. Перший /1939 — кінець 50-х рр./ отримав назву “ тоталітарно-авторитарного”; другий /кінець 60-х — 1975 рр./ — “авторитарно-технократичного”(La transición democratica española.-Madrid.-1989.p.16).

Підсумовуючи екскурс в радянську, російську та іспанську історіографію, висловимо власне розуміння проблеми періодизації історії франкізму. Можна погодитися з тими дослідженнями, які виділяють в ній два тривалих рельєфно окреслених періоди. Перший з них охоплює 1939 — 1959 роки. Це період консервативного, або стабілізаційного авторитаризму. В цей історичний проміжок вкладаються післявоєнна відбудова та роки міжнародної ізоляції Іспанії, формування нових державних, політичних та громадських структур, їх стабілізація та юридичне конституювання, здійснення автарктичної економічної політики, що мала глибокі історичні витоки, початок індустріалізації та поступове економічне зростання, ліквідація прав національних автономій з метою нейтралізації сильних сепаратистських тенденцій та збереження єдності іспанського суспільства. Другий період припадає на 1960 — 1975 роки. Це період реформаційного авторитаризму. Його визначальними віхами є відмова від автаркії і перехід до ринкової економіки, що вилився в так зване іспанське “економічне диво”, та період технократизму, вступ Іспанії в індустріальну еру, законодавче розширення демократичних та громадянських прав, початок іспанської перебудови та становлення громадянського суспільства.

Метою даного дослідження є типологізація франкістської Іспанії 1939 — 1975 рр. в системі тоталітарно-авторитарних режимів на основі комплексного вивчення радянської та зарубіжної історичної літератури. Це обумовило предмет та об’єкт дослідження.

Предметом вивчення є історія франкістської Іспанії в 1939 — 1975 рр., її соціально-економічний та політичний розвиток.

Об’єктом дослідження виступають різноманітні та різножанрові джерела радянського, російського та зарубіжного походження: колективні та індивідуальні монографічні роботи, історичні нариси, політичні біографії, матеріали дискусій та конференцій, наукові статті та розвідки, рецензії, збірники документів та мемуари, твори видатних представників іспанської суспільно-політичної думки XIX — XX ст., як самостійний та особливий вид джерела використовується книга засновника “Опус деї” Х.М.Ескриви де Балагера “Плях”, науково-довідкова література.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань:

— ідентифікувати та конкретизувати стосовно світових аналогів категоріально-понятійний апарат у науковій розробці проблематики тоталітарних і авторитарних режимів, створити теоретичні моделі цих соціально-політичних феноменів ХХ ст.;

— на тлі історії франкістської Іспанії простежити основні закономірності та причини, які обумовлюють утвердження авторитарних режимів;

— дати нове концептуальне осмислення типології та природи франкізму як авторитарного режиму стабілізаційно-реформаційного характеру, з'ясувати його національні та структурні особливості;

— визначити внутрішню періодизацію історії франкістської держави, її основні критерії як політичного, так і економічного характеру;

— класифікувати світоглядні засади та суспільно-політичні доктрини франкізму, вказати їхнє походження, історичні витоки та виняткову роль національного підґрунтя в їх формуванні, становленні і розвої, таким чином довести відсутність єдиної тоталітарної ідеології;

— проаналізувати економічну стратегію і практику франкістської держави, що ґрунтувались на ефективному поєднанні централізованих і ринкових механізмів, їхню еволюцію, специфіку та наслідки в досягненні мирного переходу до демократії;

— осмислити причини утвердження франкізму, його завдання та історичну роль;

— по-новому поглянути на постать Ф. Франко, відкинувши фальшиві марксистські стереотипи, й визначити його місце в іспанській історії;

— здійснити аналіз діалектичного взаємозв'язку і спадковості основних традиційних суспільно-політичних структур авторитарної франкістської та післяфранкістської Іспанії;

— простежити основні закономірності та особливості переходу від стабілізаційно-реформаційного авторитарного суспільного устрою до повноцінного демократичного.

В теоретико-методологічну основу дослідження покладено вивірені часом та визнані науковцями різних історіографічних шкіл універсальні принципи науковості, об'єктивності, історичного підходу, орієнтації на загальнолюдські моральні цінності, поєднання минулого та сучасного. Процес утвердження плюралізму у вітчизняній історіографії зумовив подолання тенденційно-вульгаризаторського підходу до існуючої розмаїтості методологічних напрямів, звільнення від непомірно абсолютизованої теорії марксизму-ленізму. У процесі роботи використовувалися такі спеціально-історичні методи дослідження, як порівняльно-історичний, ретроспективний, проблемно-хронологічний, соціально-демографічний з врахуванням специфіки економічної, статистичної, юридично-правової наук.

Особистий внесок автора, що визначає наукову новизну даного дослідження, полягає в наступному:

— вперше в українській, радянській та зарубіжній, зокрема, російській історіографії здійснено аналіз комплексу історичних робіт з проблематики франкістської Іспанії 1939 — 1975 років;

— пропонується нове концептуальне збагнення франкізму, його ідентифікація як авторитарного режиму стабілізаційно-реформаційного характеру;

— вперше в українській історіографії простежено генезис та розвиток проблематики авторитаризму, його системоутворюючих, запропоновано теоретичну модель авторитаризму;

— класифікуються основні закономірності та причини появи і утвердження авторитарних політичних систем, їх історична роль та завдання;

— вперше здійснено аналіз основних конституційних актів та принципів державотворення у франкістській Іспанії, переосмислено їх оцінки та інтерпретацію в історичних дослідженнях;

— вперше на ґрунті історіографічного аналізу вивчаються світоглядні засади та соціально-політичні доктрини франкізму, їх національні витоки та характер, заперечується діяльність у франкізмі єдиної чітко розробленої ідеології, стверджується його орієнтація на національні ідейні та моральні цінності;

— провадиться аналіз літератури з питань економічної політики франкізму, по-новому трактуються її результати та соціальні наслідки;

— на тлі іспанської конкретики простежуються основні закономірності та специфіка переходу авторитарних режимів у демократичні.

В цілому новизна в дослідженні даної проблеми полягає ще й у нових наукових підходах, об'єктивному осмисленні державотворчих, соціально-економічних та політичних процесів авторитарної франкістської Іспанії, обґрунтованих положеннях і висновках.

На захист виносяться такі положення:

— авторитарний режим — це цілком самостійний, принципово відмінний від тоталітарного режиму, соціально-політичний феномен ХХ ст. Його системоутвірними прикметами є: відсутність чітко розробленої, єдиної та нової ідеології, що закликає до тотальної перебудови суспільства та людини, натомість орієнтація на національні ідейні та моральні цінності; наявність лідера чи групи людей, корпорації, підтримуваних різноманітними соціальними верствами, опора авторитарної влади на традиційні соціальні групи; відсутність ієрархічно організованої партії, що перебирає державні функції; існування "обмеженого" плюралізму; поєднання централізованих та ринкових механізмів у розвії економіки; застосування репресивних методів до тих, хто закликає до зміни політичного устрою;

— авторитарні режими за відповідних умов можуть відігравати прогресивну роль у суспільстві, яке перебуває в стані соціального протистояння, не допускають до влади відверто реакційних режимів і відіграють роль проміжного етапу в переході до демократичного суспільства;

— ідентифікація радянською та зарубіжною комуністичною історичною літературою франкістського режиму як тоталітарного фашистського, спричинена політичними та ідеологічними міркуваннями, є нині неспроможною. Політична система, що встановилася в Іспанії в 1939 році і проіснувала до 1975 року і яка отримала назву "франкізм" /від імені свого фундатора Ф.Франко/, — це авторитарна система стабілізаційно-реформаційного характеру з класичними для авторитаризму системоутвірними ознаками;

— юридично-правову основу функціонування франкістського режиму

в Іспанії складала основні "органічні" закони, що мали конституційний характер, економічне та політичне життя іспанців, prerogative глави держави, функції виконавчої, законодавчої та судової влад регламентувались існуючим законодавством, основні свободи громадян гарантувались відповідними законами;

— світоглядні засади франкізму ґрунтувались на національних ідейних та моральних цінностях, на традиційному світобаченні іспанського народу; при франкізмі існували не контрольовані державою сфери суспільного життя, асоціації, громадські та професійні організації, допускалась неполітична опозиція, пріоритетними визнавались професіоналізм, компетентність, відданість режимові. Франкізм як авторитарна система конструктивного характеру постійно еволюціонував, у його надрах формувалось громадянське суспільство, що спричинило унікальний варіант повноцінної демократизації по-іспанськи;

— франкістська авторитарна державна система поєднувала елементи централізованої та ринкової економіки з орієнтацією на пріоритет особистості та приватної власності, захищених відповідним законодавством. Ефективний розвиток економіки франкістської Іспанії впродовж 1939 — 1975 рр., подальше зміцнення інституту приватної власності і створення на цій основі середнього класу, ріст матеріального добробуту громадян стали гарантими територіальної цілісності та політичної стабільності країни, основними чинниками мирної трансформації франкізму і його органічного переходу до суспільства з сильною соціально-орієнтованою ринковою економікою західноєвропейського взірця.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що воно сприятиме подальшому розвитку тоталітарно-авторитарної проблематики, виробленню об'єктивної концепції іспанської історії новітнього часу. Матеріали дисертації можуть бути використані при написанні спеціальних та узагальнених праць з новітньої історії Іспанії, при підготовці загальних та спеціальних курсів з історії Іспанії у вузах. Основні положення і результати досліджень доповідались та обговорювались на засіданнях кафедри всесвітньої історії та вченої ради історичного факультету Вінницького державного педагогічного інституту, відділів Інституту історії України НАН України, на міжнародній науковій конференції. Теоретичні узагальнення та фактичний матеріал, що міститься у дисертації, знайшли своє відображення в опублікованій авторській науковій монографії, навчальних посібниках, брошурах, статтях.

Дані дисертації вже використовуються на кафедрі всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного інституту при написанні дипломних та курсових робіт, у студентській гуртковій роботі, розробці спецкурсів та спецсемініарів. Щодо уроків історичного досвіду франкістської Іспанії, то вони можуть стати підґрунтям в реалізації конструктивних завдань сучасного українського державотворення.

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Завдання, поставлені дисертантом, характер і зміст досліджуваної

проблеми визначили структуру дисертації. Вона написана у проблемно-хронологічному плані і складається з вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Обсяг тексту без додатків — 379 стор., кількість таблиць у додатку — 5, у списку використаних джерел — 446 позицій.

У вступі обгрунтовується актуальність проблеми, її хронологічні межі, провадиться історіографічний аналіз тоталітарно-авторитарної наукової проблематики та внутрішньої періодизації історії франкістської Іспанії, визначаються мета і завдання роботи, об'єкт, предмет і методологія дослідження, його наукова новизна, науково-теоретичне і практичне значення, формулюються основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Типологія франкізму в історичних дослідженнях" здійснюється аналіз історіографії як радянської й російської, так і зарубіжної, здебільшого іспанської, на предмет ідентифікації суті та природи франкістського режиму в Іспанії, історія якого обліковується майже сорока роками. Радянська історична іспаністика, керуючись виключно ідеологічними критеріями, вичерпно розробила концепцію франкізму як тоталітарного фашистського режиму, ототожнюючи його з націонал-соціалізмом та фашизмом.

Першою такою працею стала монографія Гарсія Хосе "Іспанія ХХ століття"/М.-1967/, іспанського марксиста, що емігрував у СРСР після громадянської війни. Слід віддати належне авторові, який дав перше узагальнене дослідження іспанської історії новітнього часу. Ця робота, власне, започаткувала радянську іспаністику. В ній використано численні документальні й мемуарні матеріали іспанського походження, завдяки чому радянський читач зміг значною мірою пізнати й відчувти своєрідність іспанської історії, її народу, його трагедії та триумфи. Проте власні ідейні переконання автора та вимоги офіційної радянської ідеології позначились на тлумаченні конкретних фактів та подій, їх оцінці та висновках. Франкізм він визначає як "централізовану тоталітарну фашистську диктатуру", як державу "тоталітарного ладу зверху донизу", як "фашистський тоталітарний режим" або як "тоталітарну фашистську державу" (с.279, 282, 287, 390).

Концепцію тоталітарної, фашистської суті франкізму стверджують авторський колектив монографії "Іспанія.1918 — 1972 рр. Історичний нарис" (М.-1975), Г.М.Понеделко, А.А.Красиков, Р.Тамамес, Л.Б.Волков, С.М.Хенкін, М.Т.Мещеряков, Т.Н.Баранова, Л.І.Лук'янова, М.Гренадов, І.Ксенофонтов, М.Г.Хібриков та інші дослідники. Зауважимо принагідно, що Р.Тамамес, відомий іспанський економіст, за радянською термінологією "прогресивний іспанський дослідник", навіть 60-і роки вважає роками існування в Іспанії франкістської фашистської держави (Тамамес Р. Финансовая олигархия в Испании.-М.-1981-с.26). Це якраз тоді, коли, власне, не стало фаланги, почали формуватися конкретні ознаки громадянського суспільства, відроджуються партії та громадські організації, здійснюється лібералізація політичного і особливо економічного життя та наближення його до західноєвропейської моделі.

В арсеналі вищезгаданих радянських та іспанських авторів класичний набір ознак франкізму як тоталітарної фашистської держави, як диктатури класового панування великого монополістичного капіталу: наявність єдиної державної партії, керованої вождем, що постулює нову

ідеологію, тотальний терор, ліквідація елементарних демократичних прав, переслідування інакомислячих, абсолютна централізація політичного та економічного життя тощо.

Марксистські пошуки ідентифікації франкізму у своїй динаміці були повільні, але все ж не статичні. До цього їх спонукав саморозвиток Іспанії, тривалість та стабільність режиму, його політична та економічна еволюція, яка чітко виявилася впродовж 50-70-х рр., і особливо унікальність перехідного періоду до парламентсько-монархічного державного управління. В цих умовах провідний радянський іспаніст С.П.Пожарська запропонувала нову модель франкізму, визначивши його як іспанський різновид фашистської державності (Фашизм н антидемократические режимы в Европе, М.-1981.с.47-63). На думку дослідниці, “франкізм як форма державності, як система влади за задумом своїх фундаторів покликаний виконувати ті ж функції, що й інші різновиди фашизму, — перш за все забезпечити при допомозі комплексу специфічних заходів зміцнення соціально-політичних структур в Іспанії, підірваних в умовах загальної кризи капіталізму”.

Проте ті ж самі автори, розглядаючи франкізм як фашизм, у той же час звертають увагу на його своєрідність та самотність, для них було очевидним, що іспанський повосний режим вирізняється та виходить за рамки класичної фашистської моделі. Наприклад, дослідниця франкізму С.П.Пожарська переважну частину своєї статті “Франкізм як іспанська різновидність фашистської державності”(М.-1981) присвятила розглядові саме особливостей франкізму, до яких вона відносить “авторитарну тенденцію як складову та невід’ємну частину іспанської політичної культури”, “гетерогенність іспанського фашизму”, “становище, яке займала фаланга”, “наявність кортесів”, “політичний плюралізм, хоча жорстко обмежений” тощо (с.48-49,51,55,61).

Іспанський історик марксистської орієнтації, або, за кваліфікацією радянської історіографії, теж “прогресивний іспанський історик” С.Вілар вказує на те, що більшість іспанських науковців, які сповідують марксистську ідеологію, розглядають франкістський режим як авторитарний. Однак таке тлумачення він вважає хибним. В той же час, на його думку, “диктатура генералісимуса” все ж не була фашистською навіть у 1939 - 1943 роках, тобто в роки воєнних успіхів держав осі. В цьому ми цілком погоджуємося з іспанським автором. Однак у подальшому С.Вілар все ж вдається до аналізу специфіки франкістської системи. Він зазначає, що диктатурі Ф.Франко справді були притаманні деякі риси фашизму, зокрема фразеологія та мімікрія, однак навіть у роки апогею міжнародного фашизму фалангістсько-фашистські сили не відігравали в Іспанії самостійної ролі, а виконували лише підпорядковану функцію. На початок 60-х років, за С.Віларом, навіть ці не дуже виразні ознаки фашизму зникають. Іспанський дослідник пропонує щодо франкізму визначення “військово-інтегрістська диктатура”, що є нічим іншим, як відмовою від ототожнення її з фашизмом(Vilar S. Sobre el franquismo y contra Franco.- Barcelona.- 1985.-p.39-45).

Прагнучи підтвердити фашистську суть франкізму, радянські та частина російських іспаністів намагалися довести тотожність франкізму та фалангізму. Нагадаємо, що у пропонованій вступній частині автореферату така ознака, як наявність масової, ієрархічно організованої

партії, що генерує нову ідеологію, метою якої є тотальна перебудова суспільства, трактується нами як визначальна в ідентифікації тоталітарних фашистських сил.

Радянська історіографія, таким чином, постулює наявність у франкізмі лише однієї державної партії. Нею була "Іспанська традиціоналістська фаланга і ХОНС", створена у квітні 1937 року. Ця партія, стверджують автори праць "Іспанія. 1918 — 1972 рр. Історичний нарис" (М.-1975), "Сучасна Іспанія" (М.-1983), "Історія фашизму в Західній Європі" (М.-1978), Гарсія Хосе та інші, залишалась "єдиною правлячою партією", вона "перетворилась в арбітра, єдину інстанцію, що самовільно вирішувала на рівні своєї вищої ієрархії всі проблеми економічного, політичного і культурного життя країни", в умовах відкритої терористичної фашистської диктатури влада в Іспанії була зосереджена в руках єдиної легальної партії — фаланги, побудованої за принципом строгої ієрархії; фаланга як правляча партія перетворилась в складову частину державного апарату, ідеологічну зброю фашизму, інструмент жорстокого придушення мас і кривавої розправи з усіма інакомислячими і прогресивно налаштованими елементами іспанського суспільства (Див.: дис., с. 77 — 79).

Дану проблему вважаємо за доцільне розглядати з такої точки зору: чи була "Іспанська традиціоналістська фаланга і ХОНС" масовою партією, чи стала вона партією Ф.Франко, тобто державною в роки конституювання франкістської держави за аналогією з націонал-соціалістичною партією А.Гітлера, фашистською Б.Муссоліні?

Провідні радянські та російські іспаністи С.П.Пожарська, М.Т.Мещеряков, сповідуючи тезу про тоталітарний характер франкістської Іспанії, досліджуючи генезис іспанської фаланги, її ідеологічні засади, роль та місце в системі франкізму, все ж констатують, що вплив "іспанської фаланги" дорівнював у першій половині 30-х років нулю, що вона не змогла створити будь-якого блоку з іншими політичними партіями, на парламентських виборах 1936 року не виборолася жодного депутатського мандата; фаланга не змогла перетворитися у масову партію через конкуренцію клерикалів, яких підтримувало селянство; роздиралася чварами між фалангістськими революціонерами, що закликали до перевороту за прикладом нацистської Німеччини, та поміркованими членами; умовою своєї підтримки Ф.Франко нацисти поставили передачу ним усієї політичної влади фаланзі перед взяттям Мадрида (Мещеряков М.Т. Іспанская фаланга. // Мировая экономика и международные отношения, 1965, №10; Пожарская С.П. Фашистская фаланга в Испании // Новая и новейшая история, 1972, №5; 1973, №1).

Дослідники різних напрямів та поглядів сходяться в тому, що фалангісти були переважно антиклерикалами, в їхній уяві майбутня Іспанія повинна стати "ідеологічно орієнтованим суспільством", в якому провідною політичною формою стане фашизм. Франко і його оточення, навпаки, вважали, що "тільки католицька церква є якоюсь мірою єдиним фактором і що нові інститути мають проїнятися специфічним духом католицизму, а сама Іспанія може бути тільки католицькою державою" (Див.: дис., с.79-80).

Радянська історіографія, будучи закладником офіційної ідеології, як правило, ігнорувала висловлювання Ф.Франко, приписуючи йому

постійний камуфляж своїх намірів, демагогію, лицедійство тощо. Разом з тим саме наукові праці радянської доби, зокрема С.П.Пожарської, М.Т.Мещерякова, Гарсія Хосе та інших, містять величезний фактичний матеріал, який ми широко використовуємо для підтвердження нової концепції франкізму. Отже, радянські дослідники пишуть, що сам Ф.Франко запевняв, що нове об'єднання зовсім не політична партія, а "єдиний політичний організм національного характеру", що це союз об'єднаних спільною метою осіб, зацікавлених у підтриманні порядку, добробуту країни, в розвитку Іспанії в релігійному, культурному і економічному аспектах. Проголошуючи створення "Іспанської традиціоналістської фаланги і ХОНСу", Ф.Франко дав зрозуміти, що мова йде не про передачу їй влади, а про підкорення фаланги державним інтересам. Про це свідчить підпорядкування фалангістської міліції армійському командуванню, арешт та ув'язнення за підготовку державного перевороту з метою встановлення в Іспанії фалангістського /нацистсько-фашистського/ режиму 20 провідних функціонерів фаланги, позбавлення генерального секретаря фаланги міністерського портфеля, права контролю над пресою, ліквідація інших символічних ознак фаланги (Див.: дис. с.81-85).

В 1947 році, як зазначає М.Т.Мещеряков, фаланга змушена була погодитися з реставрацією монархії в Іспанії, проти якої рішуче виступала впродовж років; у 1953 році схвалила конкордат Іспанії з Ватиканом, що призвело до посилення — знову ж таки за рахунок фаланги — позицій католицьких світських організацій, перш за все "Опус деї". Фаланга переживала розбід, появу нових течій у своєму середовищі, втрачала контроль над вертикальними профспілками. Розпад фаланги, її внутрішні суперечності були визначені, як стверджує Гарсія Хосе, офіційно в заяві генерального секретаря фаланги Фернандеса Кустеї від 18 липня 1953 року. Аналогічний вердикт виніс 1У з'їзд КПІ, що відбувся восени 1954 року (Див.: дис., с.85-87).

Починаючи з 1956 року, ультрафалангісти перейшли до систематичної критики режиму, прагнули встановити зв'язок з опозицією, щоб вийти з політичної ізоляції. Фалангісти продовжували мріяти про всю повноту влади з правом призначати кандидатів на міністерські пости і з правом вето на будь-які рішення уряду, щоб "національна хунта фаланги стала вищим органом державної влади". С.П.Пожарська вважає, що це означало б встановлення відкритої фалангістської диктатури.

Не підтверджується теза ряду радянських та російських іспаністів про абсолютне переважання фалангістів у державних структурах. С.П.Пожарська справедливо зауважує, що сам Ф.Франко поділяв думку, що державна політика повинна виходити з інтересів традиційно правлячих елементів у політичній та економічній сферах, і при розв'язанні ключових проблем внутрішньої та зовнішньої політики явну перевагу віддавав не фалангістським демагогам, а людям, що мали спеціальні знання в тій чи іншій галузі господарства, державного управління — фінансистам, бізнесменам, генералам, дипломатам, чиновникам (Пожарская С.П. От 18 июля — долгий путь.-М.-1977.-с.75).

Відомий російський історик, політолог, журналіст Ф.Бурлацький, відвідавши Іспанію в 1967 році, передає свою бесіду з одним із керівників

фалангістської організації м.Сантандер, який заявив: Каудильо зрадив нас. Зрадив 18 липня /дата виступу франкістів проти республіки — О.І./ Ми стоїмо за оновлення, за повернення до соціальних ідей Хосе Антоніо /Хосе Антоніо Прімо де Рівера — засновник фаланги — О.І./ (Бурлацький Ф. Іспанія: коррида и каудильо.-М.-1967-с.39). Аналогічне свідчення знаходимо в авторефераті дисертаційного дослідження Амаї Рехас-Ібаррурі, яка стверджує, що вже наприкінці 50-х рр. фаланга розпалась і її залишки були включені у створений у 1957 році "Національний рух". Реформа 1957 року, тобто створення "Національного руху", зауважують М.Т.Мецдеряков, С.П.Пожарська та Гарсія Хосе, лише віддзеркалила фактичний розвал фаланги. Одночасно з цим Ф.Франко в результаті реорганізації уряду позбувся залишків фалангістів на користь "опусдатів". Саме слово "фаланга" зникло з політичного лексикону. Правда, найбільш ортодоксальні фалангісти приступили до створення невеликих груп, клубів, гуртків. Більшість фалангістів виявилися врешті-решт противниками франкізму. Частина їх включилася в страйкову боротьбу, яку організували комуністи й анархісти, відіграючи таким чином деструктивну роль у суспільстві. Уряд змушений був протягом 1963-1965 років заарештувати ряд відомих в минулому фалангістів, закрити фалангістський журнал (Див.: дис., с.89).

Ототожнення "франкізм - фалангізм" не знаходимо в жодному із зарубіжних досліджень, більше того, воно заперечується. Навіть такий ортодоксальний історик-марксист, як С.Вілар, про що вже йшлося, не підтримує таку паралель.

Іспанські дослідники Д.Руїс, Х.М.Гарсія Ескудеро, Хорхе де Естебан, Луїс Лопес Гуерра, Рікардо де ла Сієрва та інші вважають, що злиттям усіх політичних сил, що стояли на націоналістичних засадах, — монархістів різних спектрів, клерикальних організацій, консервативних політичних кіл, військових і фаланги в тому числі в єдиний політичний блок Ф.Франко завдав фаланзі нищівного удару, запобіг конфліктам між тими політичними силами, що перебували в національній зоні, і, нарешті, поставив під контроль екстремістські елементи фаланги; що в Іспанії навіть в роки апогею нацизму та фашизму в Європі переважали традиційні політичні сили, режим Франко не копіював жодну тоталітарну модель, переважало прагнення побудувати правову державу, що франкізм має національні витoki, а антифранкізм спричинений в основному зовнішніми обставинами(Див.: дис., с.89-91).

Таким чином, аналіз літератури про франкістський режим в Іспанії, про роль та місце в ньому "Іспанської фаланги" дозволяє зробити висновок про те, що фаланга не відігравала домінуючої ролі в системі франкізму, вона не стала партією Ф.Франко, державною партією, займала підпорядковане становище і врешті-решт відігравала деструктивну роль у політичному спектрі франкізму, в якому переважали консервативно-традиційні інститути та сили.

Ці наводить на думку, що ряд зарубіжних дослідників (С.Пейн, Б.Нелессен), які займалися франкізмом та іспанським фашизмом, мають рацію в тому, що взагалі оголошують франкізм антиподом фалангізмові.

Єдиним із радянських дослідників, хто підтримав такий підхід, був Хуан Вісенс, який першим зініціював аналіз проблематики соціальної та ідеологічної конгломератності франкізму і новаторство якого ми ще

не раз будемо підкреслювати. Він, зокрема, пише, що “фаланга прийшла до влади не як масова партія, і в момент об'єднання вона не змогла підпорядкувати всі споріднені сили своєю ідеологією як єдине, монолітне і дисципліноване ціле”. В Іспанії фаланзі судилося не настільки довге і значуще майбутнє, як конгломератові політичних сил, який склав те, що отримало назву франкізм. “Франкізм і фаланга — це різні явища”, — підсумовує Хуан Вісенс (Висенс Хуан. Записки по історії франкістського режиму.-М.-1979.-с.93).

В науковій літературі практично не розглядається соціальна суть франкізму. Вимадьовується дуже спрощена модель: з одного боку, лідер-диктатор на чолі єдиної державної партії, терористичний поліцейський контроль, суперцентралізована система управління, функціонування режиму виключно в інтересах “найбільш реакційних елементів монополістичного капіталу /в іспанському випадку і земельної олігархії”, з іншого — злидений, знедолений народ (Пожарская С.П. Франкизм как испанская разновидность фашистской государственности.-М.-1981.-с.47).

Нині важко, навіть неможливо погодитись з таким підходом, оскільки при даному типологічному аналізі франкізму науковці керуються лише ідеологічними критеріями. Непродуктивним є також вилучення франкізму із загального історичного контексту, його минулого та сучасного, фрагментарність його аналізу, лише класовий підхід, який породжує спрощену уяву про характер суспільних зв'язків. Зауважимо, що серед закономірностей, які обумовлюють утвердження авторитарних режимів, слід виділити наявність у країні традиційних, домодернізаційних відносин, і як логічний наслідок цього — відсутність соціальної групи, готової до сприйняття та сповідування лібералізму і демократії. “Класичний авторитаризм” у цих умовах спирається на традиційні соціальні структури, які перебувають під потужним впливом католицької церкви.

Проаналізувавши соціальну структуру Іспанії 30-х років, іспанський вчений Амандо де Мігель дійшов висновку, що вона була селянською країною. Він підтримав думку ряду іспанських дослідників, які взагалі заперечують факт існування в передвоєнний час і навіть в час франкістської автаркії класу капіталістів або промислової буржуазії. “Несерйозно заявляти, що основним соціальним класом в нинішній Іспанії є “велика буржуазія”, якщо тільки під нею не розуміти латифундистів, представників докапіталістичної формації...що стосується промислового пролетаріату, то він репрезентує надто незначну силу на ринку праці”. Торкаючись структури класів, що дали можливість з'явитися франкістському режиму, Амандо де Мігель цитує Д.Рідрехо, фалангіста, згодом опозиціонера франкізму, який зазначав: “У нас так і не виник клас, котрий був би в один і той же час сильним економічно, ліберальним і освіченим”. Амандо де Мігель справедливо зауважує, що лише початок економічного піднесення в десарролістський період вперше в історії країни сприяв утворенню класу промислової буржуазії (Мігель А. де. 40 миллионов испанцев 40 лет спустя.-М.-1985.-с.121, 133-134).

Французький дослідник франкізму Макс Галло у своїй ґрунтовній роботі дійшов висновку, що “франкізм не був скороминущою, примарною диктатурою якоїсь групи чи якоїсь людини, насправді він був віддзеркаленням політичної та економічної ситуації в Іспанії”, що “в 1946 році не було такої соціальної верстви, яка б змогла забезпечити

заміну франкізму демократією західного типу; шлях, запропонований комуністами, був глухим кутом, не було жодної соціальної верстви, яка б підтримала його". Франкізм, в розумінні французького дослідника, — реакційний рух класичного типу, що виражає інтереси всіх традиційних панівних верств іспанського суспільства (Gallo Max. Spain under Franco.- New York.-1974.-с.163-164).

Ряд дослідників, як радянських, російських, так і іспанських, підтверджують висловлювання М.Галло. Так, автори монографії "Сучасна Іспанія" (М.-1983), С.М.Хенкін, Гарсія Хосе, Амандо де Мігель, В.Ламадорф, Хорхе де Естебан, Луїс Лопес Гуерра свідчать, що опорою франкізму стала переважна частина селянства, середня та дрібна буржуазія міста, або, за висловом Амандо де Мігеля, традиціоналістсько-консервативно налаштовані середні верстви, зовсім не зв'язані з промисловістю" (Гарсія Хосе.Испания XX века.-М.-1967.-с.418; Современная Испания.-М.-1983.-с.14; Esteban Gorge de у Guerra Luis Lopez. La crisis del Estado franquista.-Barcelona.-1977.-р.33-34; Мигель де Амандо.40 миллионов испанцев 40 лет спустя.-М.-1985.-с.132; Хенкин С.М. Испания после диктатуры (социально-политические проблемы перехода к демократии).-М.-1993.-с.23).

Ф.Бурлацький теж виніс враження із своїх відвідин Іспанії, що режим Ф.Франко мав опору серед відсталого частини іспанського суспільства — "люмпенів, торговців, відсталого частини іспанського села". Додамо лише, що дані категорії складали абсолютну більшість населення Іспанії (Бурлацький Ф. Испания: коррида и каудильо.-М.-1967.-с.31-32).

Таким чином, до вказаних С.П.Пожарського соціальних опор франкізму — "фінансової та промислової олігархії, земельної аристократії, єпископату, армії" — треба долучити значні традиційні верстви іспанського суспільства, насамперед селянство, що слугує відповідно до теоретичної моделі підтвердженням авторитарного характеру франкістського режиму.

Найбільш експлуатована марксистсько-ленінська теза, що переходить із праці в працю, стосується тотальної терористичної суті франкізму. Це стало, за твердженням ряду істориків, основою його виживання.

По-перше, політичне насильство, тероризм не є породженням франкізму. Про це свідчать сучасники франкізму, знавці іспанської дійсності Амандо де Мігель, А.Ф.Ортис та Рікардо де ла Сієрва (Мигель де Амандо. 40 миллионов испанцев 40 лет спустя.-М.-1985.-с.228, 237; Ортис А.Ф. Разрыв или реформа: выбор испанских демократов //Кентавр.-1993.-№3.-с.40; Cierva R. de la. La trayectoria historica del antifranquismo.-Barcelona.-1985.-р.180-182). Іспанські науковці вважають, що саме існування авторитарного режиму було серйозною перепорою для терористичної діяльності. По-друге, політичний екстремізм та тероризм продовжують бути складовим чинником сучасного політичного життя демократичної Іспанії. Грунтовне дослідження В.С.Ақимова переконливо ілюструє це. (Современный терроризм в Испании: организации, причины, проявления, тенденции развития.-М.-1987.-с.149-163). По-третє, в літературі відсутня диференційована статистика жертв громадянської війни і тих, що загинули після неї в результаті репресій з боку держави чи в ході партизанської війни.

Радянські дослідники зовсім обходять масові репресії у самому республіканському таборі, що їх здійснювали емісари НКВС і Комінтерну.

Певною мірою прояснили даний аспект Х.М.Гарсія Ескудеро (Historia política de las dos Españas. Tomo 3.-Madrid.-1976.-p.1464), Хуан Кобо у своїх "Нотатках про громадянську війну в Іспанії"//ЛГ-Досьє.-1992.-№5.-с.22-23/ та Камшуков у статті "Сталінські репресії проти учасників іспанської війни 1936-1939 рр." (Харків-1994.-с.294-302). По-четверте, аналіз репресивної діяльності франкістської держави здійснювався тенденційно, оскільки ігнорувалася конкретика політичного життя повоєнної Іспанії. А суть її полягає в тому, що Компартія Іспанії при ідеологічній, фінансовій та матеріальній допомозі СРСР розв'язала після другої світової війни тривалу партизанську війну проти режиму і власного народу.

Лише 1990 року з'явилось перше ґрунтовне дослідження О.А.Сагомоняна цієї так довго втаємничуваної теми. Російський історик пише, ґрунтуючись на розсекречених архівних документах, про зустріч у 1944 році провідників Компартії Іспанії з Сталіним, Берією та Молотовим, про прийняття на ній рішення щодо розгортання партизанської боротьби в Іспанії /СРСР зобов'язувався постачати зброю, боєприпаси, спорядження/, "про багато тонн зброї та амуніції, які впродовж декількох років постачались сушею та морем", про передислокацію збройних спецгруп з Франції та Алжиру на Піренеї, про організацію наступальних операцій та їх поразку, про невідтримку населенням підривної діяльності комуністів (Сагомонян А.А. Партизанская борьба в Испании в 1940-е годы. Новые архивные материалы.//Новая и новейшая история.-1996.-№1-с.230-234).

Як згадує Е.Лістер, член центрального проводу КПІ та організатор партизанської війни, всі сили КПІ були кинуті на розпалювання партизанської війни — герильї. Протягом 1945 р. було проведено 783 операції, у 1946 р. — 1086, 1947 — 1317. Докладна інформація про деструктивну та підривну діяльність прокомуністичних сил надходила в ЦК ВКП/б/. (Лістер Э. Из опыта партизанской войны в Испании/1939-1952.//Проблемы мира и социализма.-1965.-№2.-с.58)

В кінці 1948 року на черговій зустрічі іспанських комуністичних лідерів зі Сталіним прийнято рішення згорнути партизанську війну і перейти до іншої тактики — проникати у легальні профспілки та громадські організації для подальшого ведення підривної діяльності. На 1951 рік основна частина партизан згорнула бойові дії. Але, як вказують М.Галло, Р. де ла Сієрва, О.А.Сагомонян, розрізнені збройні акції комуністів та анархістів тривали до середини 60-х років, виродившись у відкритий бандитизм з пограбуванням та насильницькою конфіскацією продуктів у населення.

Р. де ла Сієрва, представник консервативного напрямку іспанської історіографії, відстоєє концепцію антифранкістської боротьби як сили чужої істинного духові іспанської нації, Х.Гомес Тусель (La oposición democratica alfranquismo/1939-1962/.-Barcelona.-1977) та В.Альба (Historia de la resistencia antifranquista /1939-1975/.-Barcelona.-1978), яких вважають представниками ліберальної течії, визнають у франкістській системі домінування репресивних методів, особливо в повоєнні роки, які були відповіддю на деструктивну діяльність КПІ.

Іспанські науковці Амандо де Мігель та Д.Руїс дотримуються думки, що питання про кількість репресованих франкістським режимом

залишається полемічним, оскільки відповідного обліку не було, а до жертв відносять усіх, хто загинув унаслідок побутових конфліктів, самогубства, нещасних випадків тощо. На думку Амандо де Мігеля, загинуло 70 тис.чол. Це ті, хто помер насильницькою смертю, але необов'язково з боку держави. Щодо версії Гарсія Хосе та С.М.Хенкіна про те, що в тюрми і концентраційні табори було загнано від одного до двох мільйонів осіб, то її не підтверджує жоден іспанський науковець. Зарубіжні історики, серед яких М.Галло, Хорхе де Естебан та Луїс Лопес Гуерра, називають орієнтовну цифру 200 до 250 тис., що перебували 1939 року у в'язницях, а не в концентраційних таборах, тобто ці люди були політичними в'язнями, яких у 1946 році залишалось ще 17 тисяч (Gallo Max. Spain under Franco.- New Jork.-1974.-с.162; Esteban Gorge de y Guerra Luis Lopez. La crisis del Estado franquista.- Barcelona.-1977.-р.30).

Радянська історіографія свою статистику репресій з боку франкістської держави завершує хронологічно 40-ми роками, тобто роками продовжуваної комуністами партизанської війни, а в подальшому оперує лише загальними деклараціями про масові розправи та переслідування, спорадичними даними, фактами судових процесів тощо. В той же час автори "Історії фашизму в Західній Європі" /М.-1978/ визнають, що смертні вироки винесли рідко і стосувалися переважно комуністів, анархістів та членів соціалістичних груп за їх антидержавну діяльність, що в 1949, 1958, 1960, 1963, 1964 та 1965 роках режим оголошував декрети про амністію політв'язням. В 1963 р. із юрисдикції військових трибуналів було вилучено розгляд справ про страйки, політичну пропаганду та інші види діяльності, окрім терактів.

Таким чином, всі наведені факти спростовують тезу про тотальний репресивний характер франкістського режиму, вони вкладаються в нормальне функціонування державного організму авторитарного типу (Див.: дис.-с.110-114).

В радянській історичній літературі утвердилася єдина версія іспанських подій, що почалися в липні 1936 року: "путчисти" повстали проти демократії, а після перемоги ліквідували найелементарніші демократичні права громадян, республіканці ж відстоювали та захищали демократію. Аналогічної спокуси не уник і Хуан Вісенс, якому належить непересічна роль у започаткуванні ще в радянську добу нових тенденцій в інтерпретації франкізму. Він пише, що курс франкізму зводився "до ліквідації демократичних свобод, позбавлення робітничого класу його профспілкових організацій, до створення тоталітарної держави..." І корінь зла, на його думку, в тому, що "перемога франкізму перервала зростання економічного і політичного впливу робітничого класу, позбавила здатності визначити свою власну мету, перетворювати в життя свою колективну волю"(Іспанія.1918 — 1972 гг. Исторический очерк.-М.-1975.-с.304). Іншими словами, перемога франкізму попередила цілком вірогідну можливість насадження комуністичного режиму в Іспанії.

Про такі наміри Комінтерну та КПІ стосовно Іспанії свідчать матеріали пленумів та конгресів Комуністичного інтернаціоналу /XIII пленум ІККІ. Стенографический отчет.-М.-1934.-с.525—531; УІ Всесвітній конгрес Комуністичного інтернаціоналу. Доповіді. і резолюції.-Київ.-1935.-с.125; УІІ Всесвітній конгрес Комуністичного інтернаціоналу. Компартія Іспанії в боротьбі проти фашизму. Промови тт.Долорес, Гарсія,

Хуан Вентура, Мартінес, Еварісто — делегатів Іспанської компартії.- Київ, 1936.- с.3-49/.

Тежу про “демократію”, яку сповідував, практикував та захищав Народний фронт, спростовують як його прихильники, так і опоненти. Про “шаленість Народного фронту” писав М.Асанья — його хрещений батько, перший президент Іспанської республіки; представник Комінтерну в Іспанії П.Тольятті, який наголошує, що однією з причин поразки республіки було те, що в ній був відсутній істинно демократичний режим; Серхіо Вілар /історик-марксист/ пише про “дикі реформи” Народного фронту.(Див.: дис.-с.123-131).

Особливо наголосимо, що при утвердженні авторитарної системи закономірністю є неминуче обмеження демократії та її засад. Проблема полягає лише в тому, якої міри сягає це обмеження: чи авторитарна система впродовж свого існування здійснює тотальну заборону демократії і відіграє деструктивну роль, чи в міру розв'язання соціально-економічних та політичних проблем сприяє поступовій демократизації суспільства.

Перші заходи франкістської держави після 1939 року справді істотно звужували демократичні права громадян: це, зокрема, закон про відповідальність за політичну діяльність /лютий 1939 р./, за яким 24 партії, профспілки, побудовані за партійною ознакою, громадські організації розпустилися; закон /березень 1939 р./, що забороняв масонські ложі та комуністичні організації; закон про безпеку іспанської держави, яким запроваджено смертну кару за зраду держави /березень 1940 р./ (Див.: дис. с.124-125). Не будемо забувати, що застережні заходи авторитарної влади були спричинені громадянською війною. Разом з тим і радянські автори, відаючи данину офіційній ідеології, все ж визнають, що франкістський режим з самого початку свого існування був сумісний з відповідними демократичними правами і свободами громадян, хоча і оголошують їх політичним камуфляжем, декларативними. Це визнають С.П.Пожарська, С.М.Хенкін, Л.В.Волков, В.А.Савін та інші. Зарубіжні історики здебільшого одноставні в даному питанні і без обумовлень констатують обережну і поступову лібералізацію режиму, що франкістська держава на самих першопочатках надавала своїм громадянам відповідні права і гарантії. Це, на їх думку, “Хартія праці”/1938 р./, що гарантувала захист приватної власності та підприємництва, правда, її пункти, що стосуються заборони страйків та партій, викликають найбільше негативних емоцій у радянській історіографії; “Хартія іспанців”/1945/, яка гарантувала іспанцям рівність перед законом, недоторканість особи, житла, таємницю листування, свободу зборів, слова та асоціацій, правда, в разі, якщо тут немає зазіхання на основні принципи держави; закони від 1939-1940 років стосовно відновлення прав католицької церкви та релігії; діяльність кортесів, хоча і обраних на основі обмеженого виборчого права: саме через дану обставину радянська історіографія стверджувала чисто декоративне призначення кортесів, як незграбну спробу надати фашистській диктатурі генерала Франко видимості демократії /Див.: дис., с.127/. Проте у міру стабілізації режиму виборчі права іспанців розширювалися /детальніше про це в другому розділі/. В 50-і роки, стверджують автори “Історії фашизму в Західній Європі”/М.-1978/, в Іспанії виникали різноманітні легальні групи, які називали себе товариствами, асоціаціями, партіями. Російська дослідниця

Л.В.Пономарьова констатує, що з переходом франкізму до відкритої ринкової економіки пов'язаний широкий спектр поміркованих політичних реформ, що стимулювали становлення громадянського суспільства в Іспанії.

Загалом вся історіографія, як радянська, так і зарубіжна, не заперечує того факту, що з кінця 50-х рр. Іспанія стала відкритою країною, проголошено свободу всіх віросповідань, діють політичні асоціації / партії /; видано закон про пресу /1966 р./, що скасовував попередню цензуру; в 1965р. дозволено економічні страйки; на середину 70-х рр. функціонувало від 300 до 400 політичних асоціацій /Див.: дис. с.126-131/.

Таким чином, досить значний спектр історичної літератури засвідчує трансформацію франкізму у бік демократизму і у міру розвитку соціально-економічних відносин та супутніх йому процесів суспільство звільнялось від синдрому авторитаризму.

Другий розділ **“Інститування, ідеологія та суспільно-політичні доктрини франкістської держави в радянській, російській та зарубіжній науковій літературі”** присвячений розглядові проблематики конституційного становлення франкістської державності, ідеологічних засад та суспільно-політичних доктрин франкістського режиму, що залишаються найменш розробленими в історичній літературі.

Вважаємо за необхідне попередити наш аналіз невеликим екскурсом у минуле Іспанії, оскільки, як вказує іспанський історик С.Вілар, іспанське суспільство ХХ ст. постійно репродукує минуле (Cierva R. de la, Villar S. Pro y contra Franco.-Barcelona.-1985.-р.68). Погоджується з ним Джон Хупер (Hooper Gohn. The New Spansards /new revised edition/Oxford.-1995.-с.64). На його думку, в “Іспанії зовнішні прикмети і реальність — це різні речі”. Охарактеризував дану ситуацію і славнозвісний іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет (Етюди об Іспанії.-Київ.-1994).

Причини утвердження в новітній історії Іспанії авторитарних методів, закорінення їх витоків у минулому досконало дослідили авторські колектив монографії “Країні Південної Європи у сучасному світі”(М-1989.-с.10 -17) та Хуан Вісенс (Записки по истории франкистского режима.-М.-1979-с.81-83). Про авторитаризм у суспільно-політичному житті Іспанії пише фахівець з історії франкізму С.П.Пожарська. Вони констатують також, що минулі століття залишили у спадок Іспанії великий тягар нерозв'язаних проблем. Одна з них — соціально-економічне та політичне відставання від нової капіталістичної Європи. Майже до середини ХХ ст. капіталізм не міг забезпечити на Піренеях свою культурну та ідейну гегемонію. На відміну від північноамериканської, переважно протестантської традиції, в основі якої лежить перш за все політичний прагматизм, підприємництво, індивідуалізм і концепція успіху у світському житті, в Іспанії залишалась провідною латино-католицька традиція, яка зародилася ще у середні віки і яка ґрунтувалась на чисто корпоративній концепції держави та суспільства, витоків якої йдуть із римських законів, католицької ідеології та традиційних законодавчих приписів /фуерос/.

Комплекс питань, пов'язаних з необхідністю подолання відсталості, став водорозділом між двома основними групами політичних сил

іспанського суспільства: абсолютистами та лібералами, або традиціоналістами і модерністами, або іспаністами і європейцями. Впродовж XIX і XX ст. кожна із “двох Іспаній” намагалася знищити іншу. Р. де ла Сієрва змальовує дуже виразно, на іспанський кшталт, сутність громадянської війни в Іспанії: “...В смертельному протистоянні зішлись франкізм із властивим йому антикомунізмом і антифранкізм із своїм фашизмом. Табір республіканців боровся з зоною “фашистів”, в котрій майже не було справжніх фашистів, табір націоналістів боровся з зоною “комуністів”, в якій вони були меншістю, хоча мали переважачий вплив на політику та збройні сили. Це була на 100% іспанська боротьба, донкіхотська війна з вітряками”. Він теж вважає, що франкізм та антифранкізм — це осучаснений двадцятим століттям варіант “двох Іспаній” (Cierva R. de la. La trayectoria historica del antifranquismo. Barcelona.-1985.- p.112 — 116).

У процесі пошуків політичної та соціальної рівноваги виникає в Іспанії ідеал “сильної держави”, “держави-вождя”, який, за переконанням авторів колективної монографії “Сучасна Іспанія”(М.-1983-с.5-23), увійшов в авторитарні режими Іспанії XX ст.

На такому історичному тлі провадиться виклад матеріалу у другому розділі.

Конституційна історія франкістської Іспанії, її інституційне оформлення, юридично-правове обґрунтування повноважень та функцій державних органів, специфіка їх діяльності в авторитарному суспільстві вивчались периферійно і в контексті інших наукових проблем. Як на вивяток слід вказати статтю В.А.Савіна. Присвячено її аналізу “Органічного закону держави” від 1967 р., який, як справедливо стверджує автор, засвідчив новий етап у конституційній історії франкістської Іспанії, її остаточне оформлення в цілісну й визначену конституційну систему (Советское государство и право.-1974.-№5.-с.121-126).

Радянські історики здебільшого, російські — частково розцінюють зосередження всієї повноти влади в руках Ф.Франко як доказ фашистської сутності його режиму. Найбільш характерною рисою фашистської державності в Іспанії, пише С.П.Пожарська, була крайня персоналізація влади, каудилізм. Ця дослідниця достатньо розлого вивчила життєвий та політичний шлях Ф.Франко. Її оцінки ролі та місця цього неординарного іспанського військового та політичного діяча назвали значної еволюції. Наукові праці 90-х років позбавлені упередженості і мають об’єктивний характер. Так, в статтях “Генералісимум Франко і його час”, /Новая и новейшая история, 1990, №6,-с.164-185/, “Чи думав Франко про майбутнє Іспанії”/Проблемы испанской истории.- М.-1992.-с.5—151/ дослідниця не заперечує відповідної закономірності того, що саме Франко очолив національні сили.

Життєпис Ф.Франко подають М.Галло, Рікардо де ла Сієрва і вважають його істинним католиком, військовим професіоналом з достатньо високим інтелектом, монархістом, націоналістом, консерватором та традиціоналістом, але не фашистом. Логічним є, на їх думку, його шлях до вершини політичної кар’єри — поста глави держави (Див.: дис. с.150-166).

Щодо терміну каудильо та його суті, то іспанські науковці Хорхе де

Естебан та Луйс Лопес Гуєрра (La crisis del Estado franquista.-Barcelona.-1977.-p.17), Мануель Васкес Монталбан (Los demonios familiares de Franco.-Barcelona.-1987.-p.169), Рікардо де ла Сієрва (Cierva R. de la, Vilar S. Pro y contra Franco.-Barcelona.-1985.-p.119 -120) тлумачать його як “вищу владу, яка відповідальна перед Богом та історією, владу такого історичного періоду, який прославляє визначену систему всіх елементів іспанської історії і ця влада є капітаном національної революції, героєм традиції і традиційних цінностей”, як провідника, що врятує Іспанію, як “націоналізовану ідею нації”. Радянський історик Л.Б.Волков вважає, що принцип каудилізму є визначальним у державному праві Іспанії і розглядається він як “природний представник інтересів народу”/Советское государство и право.-1965.-№2.-с.139/.

Не викликає заперечень твердження дослідників різних напрямів про те, що впродовж 1936 — 1939 років Ф.Франко було передано верховну цивільну владу, обрано главою держави та уряду, шефом національного руху; він призначав міністрів, мав право видавати декрети, що мали силу закону, з його згоди призначались цивільні губернатори провінцій, вищі урядовці, генерали. Іспанські автори наполягають водночас на тому, що влада каудильо не перетворилася на режим персонального або одноособового правління, що режим означав політичний компроміс з “опозицією”, що “франкізм від самого свого народження ініціював процес свого інститування з тим, щоб інтегрувати в середині країни основні соціальні сили”, що він у своєму розвитку зазнав значної еволюції: від початкової “абсолютної” диктатури до представницької монархії. За їх переконанням, надзвичайні повноваження Ф.Франко були запорукою перемоги політичних сил в національній зоні над республіканськими силами, у розв'язанні комуністами партизанській війні у повоєнні роки та фактором подальшої стабілізації суспільно-політичного та економічного життя й демократичної еволюції режиму (Див.: дис. с.169-170).

Такий підхід іспанських дослідників є цілком справедливим. Режим справді не залишався статичним, і його еволюція є доконечним фактом. Щоправда, радянська історіографія загалом та ряд російських дослідників не підтримують тезу про те, що закони про створення та діяльність кортесів/1942р./, про відновлення монархії/1947/, “Органічний закон держави”/1967/, що вводив дві нові урядові структури — Раду королівства та Раду регентства, сприяли “самообмеженню верховного інституту влади”, “розширенню лімітованої колективної влади”, започаткували розподіл функцій владних структур у франкістській державі. Радянський науковець М.Г.Хібриков наполягає на тому, що “самообмеження” особистої влади, “дисперсоналізація” поста глави держави і поста глави уряду мали на меті лише збереження державного механізму фашистської диктатури, оголошує ці заходи “косметичними”. Однак ці заходи і цілий ряд інших послідовно трансформували режим в бік його повної демократизації.

Автори колективної праці “Історія фашизму в Західній Європі” (М.-1978.-с.468,469,486,490) з'ясували, що процес державотворення у франкістській Іспанії проходив у два етапи: 1/ з часу громадянської війни і до кінця 50-х рр.; 2/60-і — перша половина 70-х рр. Впродовж першого періоду мова йшла про стабілізацію політичної атмосфери в

Іспанії, прийняття перших конституційних законів, визначення форм державного ладу, прерогатив глави держави, проголошення відповідних громадянських прав і гарантій. Другий період з його новим економічним курсом тісно пов'язаний з проведенням поміркованих політичних реформ і остаточним закріпленням конституційних основ держави, наданням франкізму загалом статусу правової держави. Такий підхід не викликає заперечень. Одночасно автори цієї ґрунтовної праці заперечують логічну еволюцію державного інститування франкізму. Вони вважають, що саморозвиток державної франкістської системи був вимушеним, відзначався прагматизмом, постійною адаптацією до внутрішньої та зовнішньої ситуації.

Не викликає заперечень твердження більшості науковців про те, що основні риси державного ладу франкістської Іспанії склалися поступово, вони підтверджують також факт відсутності конституції та заміни її так званими "основними законами". Їх склали: "Хартія праці"/1938р./, "Закон про утворення кортесів"/1942р./, "Хартія іспанців"/1945/, Закон про спадкоємність/1947/, "Принципи національного руху"/1958 р./, "Органічний закон держави" /1967 р./. Іспанська конституційна доктрина розглядає ці державні документи як "особливу форму конституції".

Основні засади та форми державного ладу Іспанії визначалися в "Хартії іспанців", Законі про спадкоємність, "Органічному законі держави". Аналіз даних конституційних документів та наукові дослідження С.П.Пожарської, В.А.Савіна, Гарсія Хосе засвідчують, що мета держави полягала в тому, щоб відновити "католицьку традицію соціальної справедливості і високі почуття гуманізму", що в основу державотворення були покладені корпоративні принципи, що франкістська держава проголошувалась державою органічної демократії, що об'єднує всі політичні партії та групи і має представництво із "природних джерел" — соціальних, професійних груп, муніципалітетів, громад, родин; що "Іспанія як політичне ціле є католицькою, соціальною і представницькою державою, яка у відповідності зі своєю традицією проголошує себе конституційованою як королівство" /Конституції буржуазних государств Європы.-М.-1957.-с.506 - 514,521 - 533/.

Цілком очевидно, що з прийняттям Закону про спадкоємність франкістський режим розв'язав цілу низку проблем: 1/ припинив внутрішні суперечки та дискусії, що перманентно спалахували у франкістському політичному таборі довкола питання про форму державного правління; 2/ підтримав демократичне реноме франкізму на міжнародній арені; 3/ інститував в Іспанії монархію; 4/ обумовлював момент та порядок переходу влади до представника королівської влади (Див.: дис., с.182-188)

Утвердження статусу королівства мало доленосне значення для майбутнього Іспанії, і в цьому проявилася далекоглядність Ф.Франко, оскільки монархізм став однією з тенденцій у громадській думці та політичних орієнтаціях як франкістів, так і опозиційних сил, котрі вважали, що відновлення монархії буде тим політичним компромісом, який дозволить зберегти майбутнє Іспанії. Цей крок відповідав розстановці політичних сил у країні, сприяв взаєморозумінню між ними, а в кінцевому рахунку і мирній демократизації іспанського суспільства.

Радянська історична наука визнавала, що 60-і роки стали поворотним моментом у конституюванні франкістської держави, що кульмінацією даного процесу стало прийняття народним референдумом 14 грудня 1966 року “Органічного закону держави”, хоча мотивують його появу різного роду класовими причинами, а не логікою саморозвитку системи.

Комплексний аналіз “Органічного закону” здійснив В.А.Савін. Вчений пропонує розглядати його як свого роду заповіт глави держави Ф.Франко, як програму на майбутнє. Закон визначав механізм переходу влади до короля, його права та прерогативи, фіксував юридичний статус уряду і його голови. Суттєві зміни вносив “Органічний закон” у діяльність кортесів. Наголосимо, що наявність кортесів — виборного представницького органу, який мав законодавчі функції, є однією із системотвірних ознак авторитаризму. “Органічний закон” збільшував кількість виборних депутатів та зменшував число призначуваних главою держави /третину замість половини/, розширював компетенції кортесів щодо контролю, законодавства. Головною вадою “Органічного закону” щодо кортесів, яка надавала їм квазіпредставницького характеру, є, на думку В.А.Савіна, те, що вони формувалися за корпоративним принципом (Савін В.А. Франкиская диктатура и “Органический закон государства”.-1967 г. //Советское государство и право.-1974.- №5.- с.121-126).

Отже, “Органічний закон” завершив конституювання франкістської держави, процес демократичного оновлення державних інституцій і найголовніше — створював засади післяфранкістського переходу до парламентської монархії. На думку іспанського історика А.Ф.Ортіса, здійснення в його країні безпрецедентно м’якої і ефективної “перебудови” стало можливим через поступове перетворення франкістських інститутів та правової системи у відповідності з демократичними суспільними принципами впродовж 1939 — 1975 років (Див.: дис., с.192-206)

Фактором найпринциповішої ваги, який засвідчує авторитарність франкістського режиму, є відсутність у ньому ідеології у традиційному розумінні цього поняття. Як відомо, тоталітарні режими обов’язково постулюють нову ідеологію, яка закликає до тотального знищення старого світу, до побудови на його руїнах нового нацистського, фашистського чи соціалістичного суспільства. Цю істотну ознаку тоталітаризму не можна прикласти до франкізму.

Радянська та російська історіографія не дає можливості вибудувати цілісну та логічну систему ідеології франкізму, її складових частин. Навіть в працях провідного іспаніста С.П.Пожарської немає системного і комплексного аналізу франкізму як ідеології. Дослідниця пише, що ідеологічні принципи режиму концентрувалися в поняттях “Бог, батьківщина, справедливість”, що він не міг бути ідеологічно пов’язаний з тими силами, які заперечували католицизм як принцип, тобто з нацизмом. Хуан Вісенс пише, що ідеологічні засади франкізму залишалися в сутності своїй незмінними, і ними були авторитаризм, націоналізм, екзальтоване проголошення єдності нації, патерналізм, католицизм. Гарсія Хосе вважає, що франкістська система мала на меті перетворити католицизм у велику загальнонаціональну силу на зразок християнської демократії в Італії (Див.: дис. с.206-209).

Такими фрагментарними характеристиками вичерпується в радянській

та російській історіографії вивчення ідеології франкізму.

Зарубіжні історики однастайні в тому, що легітимізація принципів та структур франкістського режиму з самого початку мала релігійну основу. Жорж Сорія та Маке Галло стверджують більшу єдність та згуртованість національного табору, більшу однорідність його соціального складу, його опору на історично традиційні структури, які знаходили підтримку в більшості регіонів Іспанії, що ці структури та їх принципи за своєю природою були державними, централістськими, церквою, католицизм і націоналізм становили основу їхньої ідеологічної єдності, значно простішої і зрозумілішої іспанцеві, ніж республіканські ідеї. Р. де ла Сієрва особливо наголошує на тому, що підтримка церкви і осята нею франкістського руху є свідченням його іспанськості, відповідності національним ідейним витокам (Жорж Сорія. *Война й революція в Іспанії. 1936 — 1939.* В двох томах. Т. 2.-М.-1987.-с.323; Gallo Max. *Spain under Franco.* - New Jork.-1974.-с.27; Cierva R de la. *La trayectoria historica del antifranquismo.* -Barcelona.-1985.-р.119-121).

Значний внесок в осмислення ідеологічних засад франкізму зробила Л.В.Пономарьова. Її “Іспанський католицизм ХХ ст.”/М.-1989/— фундаментальне дослідження, присвячене провідній субстанції іспанської національної та духовної культури — католицизму. В офіційному житті франкістської Іспанії помітну роль, за Л.В.Пономарьовою, відіграла доктрина “іспанської ідеї”, або “Іспанідад”, суть якої зводиться до того, що католицизм був і буде душею іспанської нації, основним змістом багатовікової історії Іспанії. Авторка простежила політичну еволюцію іспанського католицизму від Х.Доносо Кортеса/1809—1853/ до творців доктрини “Іспанідад”. Іспанський філософ Х.Доносо Кортес вважає католицьку цивілізацію /виникнення християнства/ першою у всесвітній історії, саме вона є віддзеркаленням універсальних принципів, які перейшли у сферу моральну та політичну. Одночасно ХІХ ст. породило, на його думку, філософську, негативну, революційну “цивілізацію”, яка створила ґрунт для тиранії, політичних диктатур. Щоб протистояти їм, автор закликає до католицького протистояння ідеології та практиці негативної цивілізації в трьох головних сферах: вірі, політиці, соціальній царині. Католицька дія у соціальній сфері, за Х.Доносо Кортесом, означає зменшення майнової нерівності в суспільстві шляхом державної добродійності. Можна сказати, що його вчення стало мостом, котрий з’єднав богослов’я з політичною мовою ХХ ст.(Пономарева Л.В. *Испанский католицизм ХХ века.* М.-1989.-с.6-88).

Сучасне франкістське тлумачення “іспанської ідеї” розробив філософ, політик Раміро де Маесту/1874 — 1936/. На його думку, тільки ієрархічно побудоване суспільство, корпоративна система можуть відновити об’єктивні цінності, гармонійно вирішити всі проблеми, держава є надкласовим організмом, який покликаний стримувати егоїзм підприємців і сприяти “перетворенню трудящих” в пануючий клас. Таке маєстівське бачення ролі держави стало надбанням франкізму. Без змін увійшли в світоглядний арсенал франкізму думки Р.де Маесту про відновлення монархії, про створення єдиної національної партії /центру/ з метою забезпечення єдності нації і як альтернативи революції повернення до “Іспанідад”, яка уособлюється в тріаді Бог, Батьківщина, Король. Р.де Маесту передчував громадянську війну, що визначило його

долю. Він був розстріляний республіканцями в жовтні 1936 р. (Див.: дис. с. 214-219).

Ідейно-політичні засади франкістського режиму були урізноманітнені та збагачені концепцією “масового суспільства”, “обраної меншості” видатного іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гассета/1883 — 1955/. Найбільш синтезовано та виразно свої погляди на проблеми Іспанії ХХ ст. він викладає в “Безхребетній Іспанії”/1922/. та “Повстанні мас”/1930/. Франкізм перейняв у філософа ідею функціональної ієрархії в суспільстві, його безкласовість, співпадання інтересів різних прошарків нації, традиційної ролі держави (Див.: дис., с. 219-221).

Активізація та відродженню “Іспаніада” сприяла антицерковна політика республіканського уряду, який прийшов до влади 1931 року. “Дикі реформи” республіканців проти конгрегацій, монастирів та засад їх функціонування вели до руйнації католицького світосприймання. Прихід до влади у 1936 р. Народного фронту ще більше загострив дану проблему, яка стала стрижнем національного протистояння. В цих умовах католицька “іспанська ідея” в очах правих набирала особливого значення, набувала значної притягальної сили, оскільки її корені йшли з народних традицій. “Релігія, нація, сім'я, порядок, праця, власність” — це гасла правих, які згодом були зведені до максимально простого й лаконічного гасла “Іспанія”. Але “іспаністи” 30-х — 40-х років не замкнулись у рамках чисто “іспанської ідеї”, а осучаснили її, проголосивши вірність іспанській історії, національним традиціям, релігійній ортодоксії плюс європеїзації Іспанії (Див.: дис., с. 222-225).

В третьому розділі “Історіографія соціально-економічної політики франкістської Іспанії” узагальнюються досягнення науковців як радянських, російських, так і іспанських в царині вивчення економічної стратегії та практики франкістської держави впродовж 1939 — 1975 рр., їх соціальних наслідків. Із всієї проблематики франкізму економічний аспект розроблений історіографією найдокладніше. Неадекватні підходи та оцінки економічної політики франкізму більше всього простежуються в наукових дослідженнях, що базуються на марксистсько-ленінських засадах. Існує потреба, по-перше, концептуально осмислити, точніше переглянути оцінки економічного розвитку Іспанії протягом 1939—1975 рр.; по-друге, докладно вивчити економічну політику франкізму, причини її еволюції та особливості матеріалізації на різних етапах історії і найголовніше — визначити її соціальні й політичні наслідки. Потребує конкретизації ще один аспект. Стосується він аналізу економічних наслідків громадянської війни в Іспанії. Важливо врахувати, з яких стартових умов і на якому економічному фундаменті починала франкістська держава розвиток своєї економіки. Це певною мірою допоможе зрозуміти мотивацію вибору франкістами відповідної економічної політики. Хуан Вісенс, єдиний із радянських істориків, наводить конкретні цифри наслідків громадянської війни, дуже близькі до даних іспанських авторів. Він вважає, що було зруйновано повністю або частково понад 0,5 млн. будов та приміщень, виведено з ладу 40% рухомого складу залізничного транспорту, 20% кораблів торгового флоту. Іспанські дослідники підкреслюють відсутність вичерпної статистики руйнувань та втрат, ті ж дані, що є, явно занижені. За підрахунками Р. Тамамеса, в 1939-1940 роках промислове виробництво в Іспанії склало

31%, а сільськогосподарське — лише 21% довоєнного. На думку М.Галло, прибутки основної маси людей під кінець громадянської війни впали до рівня 1900 року. Руйнівні наслідки війни довелося заліковувати протягом майже десяти років, вказують автори колективної монографії “Сучасна Іспанія”/М.-1983/. / Вісенс Хуан. Записки по історії франкістського режиму//Проблемы испанской истории.1979. -М.-1979.-с.40; Ruiz David. La dictatura franquista.1939 — 1975.-Oviedo.-1978.-р.34; Tamames R. La Republica: La era de Franco.-Madrid.-1976.-р.356-357; Gallo Max. Spain under Franco.- New Jork.-1974.-с.81; Современная Испания.-М.-1983.-с. 7./

Економічна політика франкістської держави провадилася впродовж двох чітко окреслених етапів:1/1939 — 1959 роки — період автаркії та економічного націоналізму; 2/1960—1975 роки.— період відмови від автаркії та переходу до відкритої ринкової економіки західноєвропейського взірця.

Вибір франкізмом відповідних економічних моделей диктувався рядом чинників як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Марксистська історична література пояснює економічну політику першого періоду франкістської історії фашистською сутністю франкізму та диктатом великого капіталу, твердить про її штучність та нереалістичність, невідповідність інтересам нації тощо/Гарсія Хосе, С.П.Пожарська/. Все ж інші дослідники не дотримуються таких шаблонних оцінок. Хуан Вісенс, Л.В.Пономарьова, автори колективної монографії “Країни Південної Європи в сучасному світі”/М.-1989/ наполягають на тому, що політика державного регулювання, економічного націоналізму та автаркії була правомірною та позитивною в умовах міжнародної ізоляції Іспанії, підкреслюють автентичність її історичним традиціям та національним інтересам. Зауважимо, що С.П.Пожарська, переглядаючи свої погляди на цю проблему, пише в статті 1992 року, що Ф.Франко зумів піднятися над своїми ідеологічними пристрастями в питанні майбутнього держави і особливо в здійсненні економічної політики / Див.:дис., с.234-238/.

Вивчена література дозволяє синтезувати основні принципи економічної політики 1939 — 1959 рр., її організаційні структури та законодавче оформлення. Це, за Хуаном Вісенсом, контролювана економіка, автаркція, корпоративізм і соціальне маневрування; за монографією “Країни Південної Європи у сучасному світі”/М.-1989/ — це структурно-галузєва перебудова, різні форми стимулювання приватного підприємництва, концентрація, пільгова податкова система, преференційний режим у створенні підприємств, аграрна колонізація; за А.В.Авіловою, Я.С.Веденяпіним, Хуаном Кобо — поміркована націоналізація, обмеження іноземних інвестицій /не більше 25%/, стимулювання трудової зайнятості, визначення гарантованого мінімуму зарплатні, контроль держави над цінами, державне дотування сільського господарства, карткова система /до1952р./, регулювання валютного курсу/Див.:дис.,с.238-239/.

Дослідники підкреслюють важливу роль в планах іспанського індустріального розвитку такої організаційної структури, як Національний інститут індустріалізації/ІНІ/, заперечують його фашистський характер. Це був, на їх думку, аналог таких же установ, які функціонували в інших західноєвропейських державах.

Менш сполітизованим радянською іспаністикою виглядає питання створення франкістським режимом державного сектору та націоналізації. Формування державного сектору йшло, як зазначають дослідники, в основному трьома шляхами: відкриття нових підприємств на кошти держави, купівля майна деяких іноземних компаній та перебирання державою контролю над тими акціонерними товариствами, котрі перержавили фінансові укладнення (Див.:дис.,с.243-244).

Науковці різних напрямів здійснили розлогу роботу у вивченні проблематики ролі іноземного капіталу в іспанській економіці, розвитку аграрного сектору. У більшості досліджень не знаходимо підтвердження тези про "колонізаторський характер" американської допомоги (Див.:дис.,с.248-250).

Аграрний сектор, його реформування належали до найневідкладніших завдань франкістської держави. Тут дослідники одностайні. Серхіо Вілар підкреслює, що специфіка аграрних відносин була обумовлена факторами минулих століть. На думку радянських іспаністів, найбільший недолік аграрної політики франкізму полягав у відсутності в ній соціального спрямування, тобто у збереженні при її проведенні різних форм власності і найголовніше — великої земельної власності. Слід погодитися з тим, що головне завдання аграрної політики полягало в досягненні самозабезпечення країни продуктами харчування та сировиною, і вирішувалось воно не в сфері ліквідації земельної власності, а, навпаки, в її зміцненні та в сфері техніко-економічній, а саме: в поверненні експропрійованої республіканцями землі власникам, в іригації та колонізації нових земель, регулюванні та встановленні вищих цін на сільськогосподарську продукцію, аніж на промислову, зменшенні вдвічі орендної платні, підтриманні цін на рівні рентабельності дрібних та малоефективних господарств, у встановленні преференцій в кредитах та позиках на купівлю сільськогосподарської техніки, у застосуванні адмінзаходів аж до конфіскації земель тих власників, які вдавалися до екстенсивних методів у землекористуванні, в концентрації парцел (Див.: дис., с.250-257).

Не викликає заперечень твердження Хуана Віенса, провідного фахівця з економічної політики франкізму, стосовно того, що на кінець 50-х років політика автаркії вичерпала себе, більше того, вона породила негативні соціальні явища/страйки/. Разом з тим автаркічні методи, на думку автора, підготували фундамент для подальших радикальних економічних реформ. Це організація державного сектору, створення власних базових галузей та інфраструктури, наявність різноманітних природних ресурсів та налагодження їх переробки, бурхливий розвиток туризму, наявність дешевої робочої сили тощо. С.П.Пожарська пише, що іспанська промисловість, сільське господарство використали свій потенціал в умовах автаркії, вони зміцніли, стали більш конкурентноздатними; їм стало тісно в рамках внутрішнього ринку, промисловий, фінансовий, сільськогосподарський капітал готовий піти на обмеження гарантованих інвестицій та інших форм підтримки зі сторони держави, на більш широку присутність іноземного капіталу заради участі у міжнародному розподілі праці та міцних економічних і політичних зв'язків із Заходом. Це був драматичний момент в історії франкізму. Вирішувалось питання про вибір моделі соціально-

економічного розвитку. Верх взяли прихильники ринкової системи. Даний етап пов'язаний з діяльністю опусдеїстів та технократів (Див.:дис., с.245-248,259-267).

Переміни в економічній стратегії режиму співпали, як підкреслюють автори, з виходом Іспанії з міжнародної ізоляції, відкритістю країни щодо в'їзду та виїзду, входженням її в європейські та світові економічні організації/МВФ,МБРР/ та виробленням спільно з МВФ "Плану економічної стабілізації" (1959 р.). Аналіз радянської, російської та іспанської історіографії дозволяє визначити основні засади "Плану". Це скасування адміністративного контролю за господарською діяльністю, цінами, зарплатою, девальвація та конвертація песети, ліквідація дефіциту держбюджету, зняття обмежень на імпорт та експорт, преференції для іноземного капіталу/50%/ (Див.:дис., с.269 — 273).

Значна доля критичного матеріалу радянської іспаністики стосується розвитку аграрного сектору в 60 — 70-х роках, оскільки режим продовжував попередню традиційну політику: освоєння нових земель, "парцелярну" концентрацію, впровадження нової агротехніки, машин, селекції (Див.: дис., с.282—284). Г.М.Понеделко, А.В.Авілова, Я.С.Веденяпін переконливо стверджують, що франкістська держава і в умовах лібералізації економіки вживала щодо сільськогосподарського виробництва протекціоністські заходи. Саме в контексті такої політики у 1968 році було створено Фонд управління та сприяння сільському господарству, у функції якого входило опрацювання та здійснення загальнонаціональної сільськогосподарської політики, включаючи іригаційні роботи, будівництво елеваторів і овочесховищ, ціноутворення, систему закупівлі та збереження продукції, страхування, субсидування й кредитування сільськогосподарського виробництва. Про масштаби діяльності фонду свідчать, за даними Д.Руїса, його бюджет, який тільки у 1970 році складав 16 млрд. песет. Держава субсидувала село і через режим закупівельних цін. Так, лише 1970 року було субсидовано 64% загального обсягу сільськогосподарського виробництва, в тому числі 44% кінцевого продукту рослинництва і 100% — тваринництва./ Понеделко Г.Н. Государство в экономике Испании: взгляд в прошлое и современность.-М.-1991.-с.65-66; Авилова А.В., Веденяпин Я.С. Экономика Испании.- М.-1978.-с. 63-64; Ruiz David.La dictadura franquista.1939 — 1975.-Oviedo.-1978.-p.108./

Щодо широко експлуатованої в марксистських дослідженнях тези про масове розорення та масову міграцію селян зазначимо, що впродовж 40-х років сільське населення зросло і складало у 1950 р. рекордну в історії країни цифру у 5 млн.чол., а з 1950 по 1960 рік воно скоротилося на 300 тис. осіб. Протягом другого етапу економічної політики, як твердять С.М.Хенкін, Д.Руїс, А. де Мігель, Х.М.Гарсія Ескудеро, наближення Іспанії до розряду індустріально розвинених країн закономірно спричинило кризу традиційної агрокультури, що проявилось в переході надлишку сільського населення в промисловість. Автори розходяться в цифрах стосовно кількості селян, що мігрували в міста та за кордон протягом 1960 — 1974 рр.: від максимальної в 2,5 млн. до мінімальної в 1,5 — 1,3 млн. осіб. Це означає зменшення частки селянства в загальній кількості працездатного населення країни з 41,3% до 23%, тобто наполовину, в той же час у півтора раза зросла кількість

зайнятих у промисловості та у сфері послуг. А. де Мігель вважає даний процес закономірним, оскільки іспанська економіка, перевантажена 4 чи 5 млн. селян, не змогла б існувати у контексті європейського капіталізму (Див.: дис., с.286-293). Таким чином, Іспанія не вирізнялась нічим особливим з цього ряду, лише пережила дані процеси із значним запізненням, зате швидше, ніж країни Заходу.

В загальному контексті іспанської історії зрушення, що сталися у 60—70-х роках, сприймаються як епохальні. Переважна більшість науковців, незалежно від їхніх ідейно-політичних переконань, підтверджують це. В літературі дано вичерпний фактологічний та статистичний матеріал про економічний розвиток Іспанії в 60—70 рр., що отримав назву іспанського “економічного дива”. Так, темпи економічного росту складали 7% щорічно, країна за розмірами валового внутрішнього продукту зайняла 5-е місце в Західній Європі і 8-е в капіталістичному світі. Соціальне спрямування іспанського “економічного дива”, що є найбільш сфальсифіковане у марксистській літературі, може бути репрезентоване такими показниками: 1/ частка національного доходу на душу населення зросла з 517 дол. у 1960 р. до 1360 дол. у 1975 році; 2/ частка зарплати у валовому внутрішньому продукті склала у 1973 році 64%, що поставило Іспанію на один рівень з провідними європейськими країнами; 3/ мінімум гарантованої зарплати зріс за 1963 — 1976 рр. більше як у 5 разів. (Див.: дис., с.294 — 305).

Найголовніший революційний результат іспанського “економічного дива”, на думку А.Кожановського, А.де Мігеля, Хуана Кобо та інших дослідників, полягав у появі численного та впливового середнього класу — “дрібних і середніх власників, промисловців та торговців, службовців, технічних спеціалістів і кваліфікованих робітників”, який став стабілізаційною основою суспільства, його мирної трансформації в повноцінне, демократичне.

У висновках наводяться основні концептуальні положення, що впливають з комплексного дослідження проблеми, конкретизуються загальні риси демократизації авторитарних режимів ліберального спрямування:

1/ Авторитарні політичні системи, маючи однокореневу генезисну основу з тоталітарними, є принципово відмінними від останніх. Найсуттєвіші системотвірні ознаки авторитаризму такі: наявність лідера, який користується авторитетом серед усіх представників правлячого блоку та більшості громадян, що стежить за дотриманням балансу інтересів провідних соціальних груп; відсутність нової, чітко розробленої ідеології, що закликає до тотальної перебудови суспільства, а натомість орієнтація на традиційні національні ідейні та моральні цінності; відсутність єдиної добре організованої партії, що узурпує всю державну владу; опора авторитарної влади на традиційні соціальні структури; наявність “обмеженого плюралізму”; часткове перебирання авторитарною владою законодавчих функцій та застосування репресій проти тих, хто прагне підірвати стабільність режиму; почасти контрольована і досить ефективна ринкова економіка (Див.: Іваницька О.П. Теоретичні проблеми тоталітаризму та авторитаризму у світлі історичних досліджень. Матеріали до спецкурсу “Франкістська Іспанія. 1939 — 1975 рр. — Вінниця. — 1997. — 36 с.).

2/Авторитарні режими ініціюються в тих суспільствах, що опинилися в стані соціального розламу, які запізнилися з капіталістичною модернізацією, де переважають традиційні докапіталістичні соціальні структури, які є слабо структуровані в політичному сенсі; в суспільствах з давніми та стійкими традиціями церкви та її домінуючим впливом у національно-духовній сфері суспільного життя (Див.: Іваницька О.П. Франкієська Іспанія. 1939—1975 рр. Історіографія. — Вінниця. — 1996. — 160 с.).

3/ Типологія радянсько-марксистською літературою франкізму як тоталітарного фашистського режиму була спричинена виключно ідеологічними мотивами і є нині концептуально неспроможною. Комплексний аналіз наукової літератури різних ідейних напрямів дає підставу стверджувати, що фактологічна сторона франкієської історії неадекватна суті класичних тоталітарних політичних систем. Франкізм позбавлений найпринциповішої прикмети тоталітаризму — єдиної масової державної партії. “Іспанська фаланга” ніколи не була масовою, не стала у франкієській системі державною, відіграла другорядну, навіть деструктивну роль, а в кінцевому результаті розпалася. Франкізм був антиподом фалангізму, він мав глибоке національне коріння, спирався на традиційні політичні та соціальні сили і був породженням такого соціального протистояння, як громадянська війна (Див.: Іваницька О.П. Типологія франкізму в історичних дослідженнях. Матеріали до спецкурсу “Франкієська Іспанія. 1939 — 1975 рр.” — Вінниця. — 1997. — 91 с.).

4/ Обмеження демократичних засад при функціонуванні авторитарної системи ми трактуємо як одну із її закономірностей. Водночас франкієський режим був сумісний від часу свого встановлення із законодавчо оформленими відповідними громадянськими правами й гарантіями. Серед них: рівність перед законом, недоторканість житла, свобода зборів, віри, асоціацій, захист приватної власності, право на працю, освіту. В міру вирішення соціально-економічних та політичних проблем, пов'язаних з наслідками громадянської війни та партизанської, розв'язаної прокомуністичними силами, поглиблювалась демократизація іспанського суспільства. Це віддзеркалилось у розширенні політичного плюралізму та формуванні громадянського суспільства, а отже, у підготовці мирного переходу до повноцінної демократії.

5/Етапи конституційного процесу у франкієській державі визначили сім “основних законів”, котрі іспанська конституційна доктрина розглядає як особливу форму конституції. Основними принципами створення іспанської державності у франкієську добу стали: конфесійність, корпоративізм, органічна демократія, монархічний лад. Ці принципи франкієської державності мають національне походження, їхнє коріння у першопочатках іспанської історії.

6/ Важливим підтвердженням авторитарності франкізму є функціонування в його системі кортесів. Попри те, що радянська історіографія твердила про фіктивність та декларативність франкієських кортесів, ми розглядаємо їхнє відновлення та функціонування як відповідне обмеження прерогатив глави держави, поступове розширення принципів народного представництва та виборності, започаткування розподілу влади, як фактор подальшого демократичного реформування

системи державного управління.

7/ Визначальною рисою авторитаризму є відсутність у його системі єдиної, нової ідеології, яка спрямована на тотальну перебудову старого суспільства та побудову на його уламках нового. Ідеологічні засади та суспільно-політичні доктрини франкізму базувались на виключно національному ідейному матеріалі, на духовних традиціях іспанського народу. Ідейною консолідуючою силою стала у франкістській Іспанії католицька церква та її вчення. Релігійно-політична доктрина "Іспанідад" буда осучаснена і підпорядкована тодішнім практичним проблемам іспанського суспільства (Див.: Іваницька О.П. Політичний розвиток франкістської Іспанії. 1939 — 1975 рр. — Вінниця. — 1996. — 90 с.).

8/ Економічна політика франкістського режиму здійснювалась впродовж двох етапів: 1/ 1939 — 1959 роки — період автаркії та економічного націоналізму; 2/ 1960 — 1975 роки — період переходу до ринкової економічної моделі. Вибір франкізмом відповідних економічних моделей диктувався рядом чинників як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Економічна стратегія та практика франкістської держави засвідчують феноменальні економічні та соціальні зміни в Іспанії протягом 1939 — 1975 рр., перетворення її в індустріально розвинену країну, піднесення матеріального добробуту іспанців до рівня середньоєвропейського, формування широких соціальних груп, готових до мирної заміни авторитарного режиму (Див.: Іваницька О.П. Соціально-економічний розвиток франкістської Іспанії. 1939 — 1975 рр. — Вінниця. — 1996. — 68 с.).

9/ Відмова від догматичних марксистсько-ленінських настанов, застосування цивілізаційних підходів та критеріїв у дослідженні історії, порівняльний аналіз стали основою ідентифікації нами франкізму як авторитарного режиму стабілізаційно-реформаційного характеру. Авторитарний франкістський режим, виконавши функцію інструмента модернізації іспанського капіталізму, припинив своє існування зі смертю свого фундатора і був замінений парламентською монархією.

10/ Іспанський досвід демократизації суспільства дозволяє виділити ще одну закономірність, яка полягає у діалектичному взаємозв'язку та взаємообумовленості стабілізаційно - реформаційного авторитаризму та демократії. Це відрізняє його від тоталітарних систем.

11/ Мирний варіант іспанської демократизації був обумовлений авторитарною сутністю франкістського режиму, його перманентною лібералізацією. В перехідний період, що наступив після смерті Ф.Франко, ініціатива реформування політичних структур завжди була в руках уряду, який започаткував розв'язання фундаментальних проблем — формування нових державних інституцій, прийняття основного закону, визначення загальних принципів національно-державного ладу, нової системи взаємодії між державними органами; урядові вдалося підтримати горизонтальну легітимність /на рівні правлячої еліти/, що досягалося дотриманням процедур, узаконених франкістським режимом, плавністю реформ, повагою до діячів франкізму; уряд забезпечив легітимність нових політичних структур шляхом залучення до процесу реформ антифранкістської опозиції, поступок їй, підтримання балансу інтересів різних політичних сил суспільства.

Основний зміст дисертації викладений у таких публікаціях:

1. Іваницька О.П. Франкістська Іспанія. 1939—1975 рр. Історіографія. — Вінниця. — 1996. — 160с. /Рецензія:Копилов С.А./ Кам'янець-Подільський/ О.П.Іваницька. Франкістська Іспанія. 1939—1975рр.Історіографія. —Вінниця. —1996. —160с. //Український історичний журнал. — 1997. — №6. — с.148 — 150.

2. Іваницька О.П. Політичний розвиток франкістської Іспанії. 1939 — 1975 рр. — Вінниця. — 1996. — 90 с.

3. Іваницька О.П. Соціально-економічний розвиток франкістської Іспанії. 1939 — 1975 рр. — Вінниця. — 1996. — 68 с.

4.Іваницька О.П. Типологія франкізму в історичних дослідженнях. Матеріали до спецкурсу “Франкістська Іспанія. 1939 — 1975 рр.” — Вінниця. — 1997. — 91 с.

5.Іваницька О.П. Теоретичні проблеми тоталітаризму та авторитаризму у світлі історичних досліджень. Матеріали до спецкурсу новітньої історії “Франкістська Іспанія. 1939 — 1975 рр.” — Вінниця. —1997. — 36 с.

6. Іваницька О.П. Всесвітня історія ХХ століття. Міжнародні відносини. 1945 — 1990-і роки. Матеріали до курсу. — Вінниця. — 1997. — 56 с.

7. Іваницька О.П., Коляструк О.А. Матеріали до вивчення в школі курсу новітньої історії країн Європи й Америки/І-й період/. Навчальний посібник. — Вінниця. — 1994. — 70 с./авторський текст — 56 с./.

8. Іваницька О.П. Тоталітарні режими у Східній Європі: етапи розвитку. — Тоталітаризм и антитоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы /20 — 80-е годы XX века/. — Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків. 21 — 23 вересня 1993 г. Том второй. — Харків, 1995. — с.126 — 130.

О.П.Іваницька. Франкістська Іспанія. 1939 — 1975 рр.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.02 —всесвітня історія, 07.00.06 — історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, Інститут історії України НАН України, Київ, 1997.

До захисту представлений рукопис, в якому вперше у вітчизняній історіографії досліджується на тлі радянської, російської та зарубіжної історичної літератури соціально-економічний та політичний розвиток Іспанії у 1939 — 1975 рр., простежуються типологія франкізму в системі тоталітарно-авторитарних політичних режимів, причини та закономірності утвердження, його законодавче та інституційне оформлення після громадянської війни, економічна та соціальна практика, пропонується нова концепція франкістського режиму як авторитарної політичної системи стабілізаційно-реформаційного характеру, узагальнюються основні закономірності іспанського історичного досвіду демократизації.

Ключові слова: тоталітаризм, авторитаризм, франкізм, фашизм, фаланга, кортеси, каудилізм, органічні закони, органічна демократія, католицизм, іспанідад, корпоративізм, патерналізм, вертикальні профспілки, автаркія, економічний націоналізм, опусдеїсти, технократи.

131581

О.П.Иваницкая. Франкистская Испания.1939—1975 гг.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальностям 07.00.02 — всемирная история, 07.00.06 — историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины, Институт истории Украины НАН Украины, Киев,1997.

К защите представлена рукопись, в которой впервые в отечественной историографии исследуется в контексте советской, российской и зарубежной исторической литературы социально-экономическое и политическое развитие Испании в 1939 — 1975 гг., изучается типология франкизма в системе тоталитарно-авторитарных политических режимов, причины и закономерности утверждения, его законодательное и институциональное оформление после гражданской войны, идеологические и общественно-политические основы, экономическая и социальная практика, предлагается новая концепция франкистского режима как авторитарной политической системы стабилизационно-реформационного характера, обобщаются основные закономерности испанского исторического опыта демократизации.

Ключевые слова: тоталитаризм, авторитаризм, франкизм, фашизм, фаланга, кортесы, каудилизм, органические законы, органическая демократия, католицизм, испанидад, корпоративизм, патернализм, вертикальные профсоюзы, автаркия, экономический национализм, опусдеисты, технократы.

O.P.Ivanytska. Spain under Franco. 1939 — 1975.

Thesis for a doctor's degree in the field of the World History — Historiography, source — book studies and special historical disciplines — 07.00.02 — 07.00.06, The Institute of Ukrainian History of the Ukrainian National Academy of Sciences, Kyiv, 1997.

The thesis submitted for a doctor's degree is the first attempt in the national historiography to study the social, economic and political development of Spain in the years 1939 — 1975 as it is reflected in the works of the Soviet, Russian and foreign scientists.

The typology of Franco's regime within the system of totalitarian and authoritarian political regimes, the causes and laws of its establishment, its legislative and institutional formation after the Civil War, the ideological, social and political foundations as well as the economic and social practices of Franco's regime, have been analyzed.

The new conception of Franco's regime as the authoritarian political system of stabilizing and reformative character has been suggested and the main peculiarities of the Spanish historic experience of democratization has been summarized.

The key-words: totalitarianism, authoritarian regime, francism (Franco's regime), fascism, phalange, Cortes, caudillism, organic laws, organic democracy, catholicism, hispanidad, corporate state, paternalism, vertical trade-unions, autarky, economic nationalism, opusdeists, technocrats.

Иван

Підписано до друку: 20.12.97 р.
Формат 60x84/16 папір друкарський
Друк риз. Ум. друк. арк. 2,7
Тираж 100 прим. Зам. 65

Підготовка: видавництво "Вечірня
Вінниця", 287100 м. Вінниця, вул.
Соборна, 52.

Друк: ПП "АІСТ-прес"

431581

AB 39.245

AB 39.245